ARH Diss. B - 26916

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
NSV Liidu Ajaloo Kateeder

R. J o o s t

K O D U - U U R I M I S E A R E N G U S T
V I L J A N D I R A J O O N I S
X I X S A J A N D I K E S K P A I G A S T
K U N I T Ä N A P Ä E V A N I

Diplomitöö

NSV Liidu ajaloo aad.
Inv. nr. 1805

Tartu 1964

"Patriotismi kasvatamine algab kodumaa süvendatud tundmaõppimisega."

M.I. Kalinin

SISSEJUHATUS

Tänapäeval on kujunenud laialt levinud kultuuriliseks liikumiseks kodu-uurimine, mis on suunatud oma kodukoha looduse, majanduse, rahva elu-olu, ajaloo ning kultuuriloo üksikasjalisemale tundmaõppimisele. Akadeemik prof.Hans Kruus, analüüsides kodu-uurimise olukorda Eesti NSV-s, nimetab kodu-uurimist rahva teaduslikuks isetegevuseks, mille elu ise on esile tõstnud.[1]

Kodu-uurimine nõukogude ühiskonna tingimustes erineb oluliselt kodanlike maade omast, kuna ta on aktiivne kaasosaline üldises sotsialistlikus ülesehitustöös, teenib selle kõrgeid ja õilsaid eesmärke, aidates oma poolselt kaasa nende saavutamisele.

Kodu-uurimine abistab ühiskonnaliikmete kommunistlikul kasvatamisel, meie rahva üldise kultuuritaseme tõstmisel. Selle tulemused süvendavad nõukogude patriotismi ning annavad vajalikke täiendavaid teadmisi ja materjale vabariigis teadusliku uurimisega tegelevatele töötajatele, partei ja nõukogude asutuste töötajatele, õpetajatele ja õppivale noorsoole, propagandistidele ja iseõppijatele, kogu Eesti NSV ühiskonnateadustele ja loodusteadustele.

Kodu-uurimine aitab tundma õppida ja õigesti hinnata oma rahva ja kodurajooni minevikku, aitab kasvatada noorsoo austust oma isade ja meie vanemate põlvkondade vastu, kes võitle-

---

[1] Kodu-uurimise Teateid, nr.1, Tallinn, 1959, lk.21.

sid kõigi nende hüvede eest, mida tänapäeval nõukogude noored kasutavad.

Kodu-uurimine on hakanud hoogsamalt arenema viimastel aastatel, eriti pärast Stalini isiku kultuse paljastamist. NLKP XX ja XXI kongressi otsused lõid suuremad võimalused rahvahulkade loomingulise algatuse ja isetegevuse arenemiseks. Samal ajal püstitas rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaan kõrgendatud nõudmised iga paikkonna komplekssele tundmaõppimisele.

NLKP XXII kongressil vastuvõetud partei uus programm kinnitab ja tugevdab kõiki meie kodu-uurimise alusteks saanud seisukohti, avab ühtlasi kodu-uurimisele uusi perspektiive, annab suunavaid juhendeid ja püstitab konkreetseid ülesandeid kogu kodu-uurimuslikule tööle ja igale kodu-uurijale. Seepärast on vaja, et iga kodu-uurija tähelepanelikult süveneks partei programmi ja sellest lähtudes teostaks oma kodu-uurimuslikku tööd. "Seejuures tuleb meeles pidada, et igal erialal on oma metoodika ja spetsiifilised saavutused. Kodu-uurija peab neid hästi tundma ja oskama arvestada kohaliku ainestiku uurimisel. Kodu-uurijal peab oma erialal olema vajalik teaduslik tase."[1]

Selline vajaliku teadusliku tasemega kodu-uurijate kaader ongi kasvanud viimastel aastatel Eesti NSV igas rajoonis. Et nende tegevust organiseerida, suunata ja juhtida, selleks moodustati 1958.a. oktoobris kodu-uurimist organiseeriv ja suunav keskus - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kodu-uurimise Komisjon, mis komplekteeriti asutuste esindajaist, kes otseselt või kaudselt tegelevad kodu-uurimise küsimustega või on huvitatud

---

[1] H.Kruus, Kodu-uurimise osa kommunistlikus ehitustöös. Kodu-uurimise teateid, nr.4, Tallinn, 1962, lk.7.

selle töö tulemustest. Komisjoni juhatuse esimeheks valiti akadeemik professor Hans Kruus.[1]

Rajoonidesse ja linnadesse loodi kodu-uurimise toimkonnad,[2] mille tegevust suunab ja koordineerib Kodu-uurimise Komisjon. Kodu-uurimise toimkondade ülesandeks on kohapeal suunata ja organiseerida kodu-uurijate tööd vastavalt nõukogude kodu-uurimise printsiipidele, arendada kompleksset kodu-uurimist, pöörates tähelepanu kõikidele kodu-uurimise aladele.

Tähtsamateks kodu-uurimise keskusteks kohtadel on rajoonidevahelised koduloomuuseumid, memoriaalmuuseumid, linnamuuseumid ning nendega tihedas koostöös tegutsevad kodu-uurimise ringid tööstuste, asutuste, kolhooside, raamatukogude, rahva- ja kultuurimajade ning muuseumide juures ja koolid.

Viljandi rajoonis on praegu olemas ja tegutsevad kõik eespool loetletud kodu-uurimisega tegelevad organisatsioonid ja asutused: on moodustatud kodu-uurimise toimkond, töötab koduloomuuseum, tegutseb viis kodu-uurimise ringi, peale nende tegutsevad veel üksikud organiseerimata kodu-uurijad.

Kodu-uurimise traditsioonid Viljandi rajoonis on juba sajandi pikkused. XIX sajandi teisest poolest alates võime kõnelda juba organiseeritud kodu-uurimisest Viljandis. Samal ajal tegeles mitu individuaalset kodu-uurijat, rahvusliku liikumise aegset ühiskonna- ja kultuuritegelast, nagu Jaan Adamson, Mihkel Veske, Jaan Jung.

Käesolev diplomitöö käsitlebki kodu-uurimise arengut Viljandi rajoonis alates XIX sajandi keskelt kuni 1963.aasta lõpuni.

---

[1] Kodu-uurimise teateid, nr.1, Tallinn, 1959, lk. 42-44 ja nr.4, Tallinn, 1962, lk. 81-82.

[2] Kodu-uurimise teateid, nr.1, Tallinn, 1959, lk. 28-3o.

Diplomitöö kirjutamisel on kasutatud arhiivimaterjale, trükitud allikaid, perioodikat ja muud kirjandust. I peatüki kirjutamisel on kaustatud Viljandi Kirjandusliku Seltsi aastaraamatuid (Jahresbericht der Felliner Litterarischen Gesellschaft) ning perioodikat Kaevamiste Komitee ja Viljandi Kirjandusliku Seltsi tegevuse käsitlemiseks. Viljandi Kodu-uurimise Seltsi käsitlemisel on kasutatud seltsi arhiivi, mis asub Tallinnas ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Keskarhiivis, fond 3754, mis koosneb üheksast säilitusühikust, ning perioodikat. Arhiivimaterjalidest on kasutatud eriti protokolliraamatut, kirjavahetust, liikmeteraamatut, usaldusliikmete võrku, kassaraamatut. Üksikute kodu-uurijate tegevuse käsitlemisel on kasutatud nende eneste kirjutusi perioodilistes väljaannetes, nagu ajalehtedes "Sakala", "Olevik", "Postimees" ja nädalalehes "Linda", samuti V.Reimani tööd Jaan Adamsoni ja A.Viirese tööd Mihkel Veske kohta.

II peatüki kirjutamisel on kasutatud Viljandi muuseumi arhiivi, eriti muuseumi kvartali- ja aastaaruandeid, esemete vastuvõtuakte ning kirjavahetust. Kodu-uurimise ringide tegevuse käsitlemisel on kasutatud ringide töökoosolekute protokolle ja mõningaid suulisi andmeid ning minu isiklikke tähelepanekuid. Kuna ma töötan Viljandi muuseumi direktorina, siis tööiseloomu tõttu on mul tihe side Viljandi rajoonis tegutsevate kodu-uurimise ringidega. Seetõttu olen külastanud kõiki neid ringe ja mõningaid koole, olen võtnud osa nende töökoosolekutest, näinud nende kogutud esemeid ning olen abistanud ringe koduloonurga korraldamisel Kõpus ja Holstres.

Diplomitöös avaldatud fotod on saadud koopiatena Viljandi muuseumi fotokogust.

I KODU-UURIMISE ALGUS VILJANDIMAAL JA SELLE ARENEMINE KUNI 1940. AASTANI

XIX sajandi keskpaiku oli Viljandimaa üks tihedamalt asustatud Eesti piirkondi. 1860-ndate aastate reformidega eraldus Viljandimaa endisest Pärnu-Viljandi kaksikmaakonnast iseseisvaks maakonnaks.

1860-ndail aastail toimus Viljandimaa põllumajanduses üleminek teorendilt raharendile, algas talude massiline päriseks ostmine. 1863.a. passikorraldusega laiendati talupoegade liikumisõigusi, mis soodustas vaba tööjõuturu väljakujunemist. 1866.a. vallakogukonnaseadus andis võimu külas peremeeste hulgast valitud vallavalitsusele.

Kapitalismi arenguga paranesid suuremates ja keskmistes taludes elamistingimused, kuid sulastele ja popsidele tõi see kaasa uusi hädasid. Kõrge maahind ja sellest tulenev ränk võlakoorem ostutalule, maata talurahva viletsus, mõisa- ja talusulaste madal aastapalk - kõik see põhjustas laiade talurahvahulkade terava rahulolematuse. Tsaarivõimude poolt sisekubermangudes teostatud reformid ja talurahvas visalt püsinud naiivne usk tsaarisse kui heategijasse andsid alust pettekujutelmadeks, nagu oleks kohapeal valitsevates rasketes oludes süüdi ainuüksi mõisnikud. Tsaarilt loodeti saada õigust ja abi oma hädades. 1864.al. maikuus kirjutati tsaarile esimene palvekiri Holstres. Algas laialdane liikumine, mille keskuseks kuju-

nes Holstre. Liikumisest oli haaratud enamik Viljandimaa kihelkondi.

Viljandimaalt sai alguse rahvuslik liikumine. Tugevam majanduslik kandejõud, sellest tingitud üldine kõrgem hariduslik tase ja laiem silmaring said siin liikumise ajendiks.

Rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suunaga liitusid Viljandimaalt: J.Adamson, J.Köler, M.Veske, J.Kunder, J.Järv. Olulise tähtsusega oli selle suuna ajalehe "Sakala" asutamine C.R.Jakobsoni poolt 1878.a. "Sakala" aktiviseeris laiu rahvahulki poliitilisele elule ja kultuurilisele tegevusele. "Sakala" oli äärmiselt populaarne ning tal oli laialdane lugejate ja kirjasaatjate võrk.

Viljandimaa valdades arenes kiirelt koolivõrk ja elavnes kultuuriline tegevus, viimane eriti pärast esimese üldlaulupeo väljakuulutamist. Seetõttu ka kujuneva eesti rahvuse intelligents koolmeistrite näol paiknes külades kui "maa sool".

Viljandi linnas, kui maakonna keskuses, ei kajastunud kapitalismi areng niisama tugevalt kui külas. Viljandi oli jäänud umbseks väikeseks provintsilinnaks, kus valitsemine oli täielikult saksa linnakodanluse käes.

Talupoegadele antud liikumisvabadus ei suurendanud märkimisväärselt Viljandi elanikkonda ega mõjutanud selle ilmet.

Linnaelanike peamiseks elatusalaks oli käsitöö ja kaubandus. Enamik kaupmehi tegeles talurahvakaubandusega. Suuremad kaubamajad kuulusid sakslastele, samuti tööstuslikud ettevõtted.

Linn ise oli piiratud mõisamaadega. Kuna mõisnik ei olnud nõus linnale uusi maid loovutama, siis oli linna areng pidur-

datud. Jõudsamini arenesid eeslinnad mõisa ja kirikumõisa maadel. Eeslinnad ei allunud linnale. Linna territoorium jäi kogu XIX sajandi teiseks pooleks endiseks.

Viljandi seltsielus domineerisid XIX sajandi keskel veel jagamatult saksa seltsid. Vanimaks eesti seltsiks oli 1869.a. asutatud lauluselts "Koit". Sellele järgnes 1871.a. Põllumeeste Selts ja 1891.a. karskusselts "Vabadus".

Koolide arv ja õpilaste arv hakkas sajandi keskel kasvama ning sajandi lõpuks oli see kasvanud rohkem kui kahekordseks. Valitsev oli saksa keel, 1890-ndatel aastatel muutus valitsevaks vene keel. Linna elementaarkoolis oli õpetajaks Fr.Kuhlbars, kuid ka seal toimus õppetöö saksa keeles.

1875.aastal rajas Liivimaa rüütelkond Viljandisse oma seisusliku õppeasutuse - Maagümnaasiumi (Landesgymnasium), millega seoses saksa intelligentsi osatähtsus Viljandis tugevasti tõusis. Eesti rahvusest intelligents alles kujunes ja võitles oma olemasolu eest ning koosnes peamiselt maa koolmeistritest, linnas tema osa oli õige väike.

Viljandi Maagümnaasiumi õpetajate hulgas leidus neid, kes olid saanud ettevalmistuse teaduslikuks tööks ja kes ei leppinud kohaliku saksa kodanluse seas valitseva väikelinliku umbse õhkkonnaga ja nürimeelse endaga rahuloluga. Vaimuelu püüti värskendada perioodiliste loengute korraldamisega väga mitmesugustelt teadusaladelt.

Vanad Viljandi ordulossi varemed äratasid sakslastes romantilisi tundeid paljukiidetud "kuldse" orduaja suhtes, meenutasid sakslaste valitsevat seisundit ja kõditasid nende upsakust.

22.novembril 1877 pidas kasiino saalis ajalooõpetaja dr. Theodor Schiemann, G.Waitzi õpilane, loengu Viljandi ajaloost.[1] Selle loengu tähtsus oli suur: ta pani aluse edasisele Viljandi ajaloo uurimisele ja muuseumi asutamisele Viljandisse. Ettekandja oma loengus rõhutas mõtet pöörata rohkem tähelepanu kohalikule ajaloole ja eelkõige teostada ulatuslikumaid väljakaevamisi lossimägedel, et selgitada välja rüütlilossi arhitektuuri ja saada väärtuslikku leiumaterjali.

Loengut kuulas ka Uue-Vändra mõisnik kindral von Ditmar. Ettekandest kaasakistuna lubas von Ditmar annetada 2000 rubla[2], kui dr. Th.Schiemann suudab väljakaevamisi organiseerida.

1. Kaevamiste Komitee

Vastuseks kindral von Ditmari ettepanekule organiseerida väljakaevamisi Viljandi ordulossi varemetes, kasutades selleks tema annetatud 2000 rubla, toimus 28.novembril 1877 nõupidamine dr.Th.Schiemanni algatusel. Peale dr.Schiemanni võtsid sellest osa linnapea E.H.Schoeler, sillakohtunik E.von Wahl, Viljandi mõisnik parun O.Ungern-Sternberg, kellele kuulusid lossivaremed, konsulent R.Schoeler, maagümnaasiumi direktor H.Seesemann ja maagümnaasiumi vanemõpetaja Ed.Traemer.[3]

Koosolekul loodi Kaevamiste Komitee eesotsas dr.Th.Schiemanniga, kes pidi hakkama eelseisvaid kaevamisi juhtima. Komi-

---

[1] Kurzer Rückblick auf die Thätigkeit des Felliner litter. Vereins. Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1905 und 1906, Fellin, 1907, lk.3.

[2] Sealsamas.

[3] Sealsamas.

tee auesimeheks nimetati kindral von Ditmar. Viljandi lossiomanik parun Ungern-Sternberg loobus omandiõigusest leidudele. Kõik leitavad muinasesemed pidid minema säilitamisele samaaegselt loodavas "Ditmari-muuseumis". Kaevamistega otsustati alustada järgmisel kevadel.

Kaevamiste Komitee järgmisel istungil, mis peeti lossivaremetes 25.aprillil 1878.aastal, töötati välja üksikasjaline kaevamiste plaan. Selleks et suurendada komitee käsutuses olevaid summasid, otsustati võtta kaevamiste külastamise eest tasu 5 kopikat inimeselt, sesoonipilet maksis üks rubla. Peale selle otsustati müüa leitavaid terveid telliseid hinnaga 25 rubla tuhat tükki.

Iga Kaevamiste Komitee liige kohustus kindlal nädalapäeval juhtima töid. Iga päeva lõpul pidi tehtama sissekanne tööde järelevaataja Peeter Vaga käes olevasse kaevamiste päevikusse, mis ka tehti.

2.mail 1878.aastal avati Viljandi ordulossi varemetes pidulikult kaevamised kindral von Ditmari juuresolekul pidukõnede ja lauludega. Seda päeva võime lugeda organiseeritud koduuurimise ja muuseumi asutamise alguseks Viljandis. Sel päeval algas Viljandis kodu-uurimise esimene periood.

Kaevamiste jooksul vabastati prahi alt suur osa õuepinnast, kaevati lahti värava ümbrus ja suur osa peahitusest. Avastati ka kaevu koht, mida seni oli oletatud hoopis mujal asuvat.

Lossiõuelt eemaldatud prahiga täideti lossi ja eelkindluse vahelised vallikraavid, nii et tekkisid tammid, mida mööda

linnaelanikel oli kerge pääseda varemeteni. Neid tamme kasutatakse tänapäevani.

Väljakaevamised Viljandi ordulossi varemetes
1878.aastal

"Ditmari-muuseumile" anti üks ruum Maagümnaasiumi hoones, kuhu koguti kaevamistel leitud esemed. Raskemad varemetest leitud arhitektuuri fragmendid jäid esialgu lahtise taeva alla.

Kaevamised kestsid hilissügiseni ja lõpetati taas pidulikku tseremooniaga oktoobrikuu algul.

Kaevamisi kavatseti jätkata ka 1879.aasta kevadel, kuid raha oli jäänud veel ainult 22 rubla 10 kopikat. Ka seekord aitas kindral von Ditmar kitsikusest välja, annetades veel

1000 rubla.[1] Seekord kaevati peamiselt lossi idatiivas ja õueosas. Eelmisel suvel avastatud kaevu puhastamisega jõuti 13 sülla, s.o. umbes 26 meetri sügavuseni, kuni ohtralt sissevalguv vesi tööd lõpetas.

Viljandi ordulossi varemete 1878. a. väljakaevamiste leide.

Sügiseks oli Kaevamiste Komitee kogu kaevamiste kapitali kulutanud ja kaevamised lõpetati. Kahe aasta kaevamiste tulemusena kaevati rusude alt välja lossi õu, puhastati kaev, väravа ümbrus, lossi ida- ja lõunatiiva alusmüürid.

Seega oli Kaevamiste Komitee temale pandud ülesanded täitnud.

---

1 Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1905 und 1906, Fellin, 1907, lk.3.

2. Viljandi Kirjanduslik Selts

Kaevamiste lõppedes kuulus Kaevamiste Komiteesse juba 22 liiget. Ees seisis vajadus ja ülesanne saadud leiumaterjalid läbi töötada, konserveerida ja Ditmari-muuseumis alal hoida. Neil põhjusil peeti vajalikuks Komitee tegevust jätkata, kujundades temast Viljandi Kirjandusliku Seltsi (Felliner litterarische Gesellschaft). Uus, nn. Laiendatud Komitee töötas välja tulevase seltsi põhikirja. Ka otsustas ta liikmemaksude ning annetuste arvel endale muretseda raamatukogu, peamiselt Liivimaa ajalugu käsitlevaid teoseid.

Leitud raudesemed konserveeris Komitee liige, kohalik apteeker Schoeler, mündikogu korrastas gümnaasiumiõpetaja Thraemer. Ümbruskonna mõisatest kogunes ka annetusi. Kogu 1880. aasta möödus kaevamistel saadud leiumaterjali läbitöötamise ja korrastamisega, samuti Ditmari-muuseumile ruumide muretsemisega.

23. juunil 1881 kinnitas rahvahariduse minister Viljandi Kirjandusliku Seltsi põhikirja ning 9. septembril 1881 toimus asutav koosolek 19 osavõtjaga. Selts valis esimeheks (presidendiks) dr. Th. Schiemanni. Kuigi seltsi põhikiri ja nimetus viitas kirjanduslike huvidega kodanike koondamisele, ei vastanud see kogu seltsi tegevusaja jooksul tegelikkusele. Seltsi tegevuse raskuspunktis seisis kohaliku ajaloo uurimine.

Selts arendas oma esimestel aastatel võrdlemisi agarat tegevust, mida ei pidurdanud ka esimehe dr. Th. Schiemanni lahkumine Tallinna 1883. a. mais ja hiljem Berliini ülikooli ajaloo professoriks. 7. IX 1883 valis selts dr. Schiemanni auliikmeks. Seltsi liikmete arv tõusis kiiresti 53-le, 1884. a. 63-le

Juba esimesest tegevusaastast peale hakati koostama seltsi tegevuse kohta aasta-aruandeid ja neid koos liikmete teaduslike uurimustega trükis avaldama seltsi aastaraamatutena (Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft). 1882.aastast kuni 1918.aastani ilmus kokku 13 aastaraamatut. Nende maht kõikus mõnekümnelehekülgjelistest brošüüridest mõnesaja-lehekülgjeliste teosteni.

Aastaraamatutes avaldati Dionysius Fabriciuse Liivimaa kroonika tõlge (1900), Viljandi linna kodanikeraamat (1902), Viljandis asunud Paul I poolt asutatud Liivimaa aadlipreilide varjupaiga (Fräuleinstift) ajalugu (1902) jm. töid.

Peale aastaraamatute avaldati eritrükkidena ulatuslikke uurimusi, nagu F.Amelungi "Viljandi linna ja maa ajalugu 1210.aastast kuni 1625.aastani"[1] ja K.von Löwis of Menari "St. Katariina kabeli varemete väljakaevamised Viljandis"[2].

Selts pidas istungeid 3-8 korda aastas. Aruanded avaldati iga istungi kohta. Iga aasta aruande lõpus avaldati seltsi eestseisuse, auliikmete, korrespondeerivate liikmete ja kogu liikmeskonna nimekiri, kusjuures iga nime järel oli tema valimise daatum.

Istungitel esitati ja aastaraamatutes avaldati ülevaateid ja uurimusi nii ajaloolistel kui ka kirjandusloolistel teemadel, näiteks:

---

[1] Geschichte der Stadt und Landschaft Fellin von 1210 bis 1625, Fellin, 1898.

[2] Freilegung der Überbleibsel der St.Katharinenkapelle in Fellin, Fellin, 1909.

Tsunftikorraldusest Viljandis (1887).

Ebausu ajaloost Vana-Liivimaal 1684-1704. Pärnu-Viljandi Maakohtu aktide põhjal (1887).

Viljandi ajalugu käsitlevat allikmaterjali 1208-1560 (1889).

10.septembrist kuni 5.oktoobrini 1889 teostati kaevamisi lossivaremetes pealinnusel ja teisel eellinnusel. Eellinnusel asunud hobusetallidele kuulunud alusmüüride kõrval avastati linnuse teine kaev. Tartu Ülikooli professori R.Hansmanni juhtimisel teostati arheoloogilised kaevamised Kuude küla kalmel 15.-17.augustini 1895, kus varem oli leitud kullatud ornamentikaga pronksvaagen, nn. "keiser Otto kauss", samuti kaevati Heimtali mõisa õues. Nendel kaevamistel saadud leiumaterjal asub praegugi Viljandi muuseumis. Ka järgmisel aastal teostati arheoloogilisi kaevamisi Kuudel, Pajusis ja mujal.

1892.aastal suleti tsarismi poolt saksa Maagümnaasium. See tõi enesega kaasa seni seltsi hingeks olnud gümnaasiumiõpetajate lahkumise. Selts aga sai enda käsutusse tühjaks jäänud koolihoone põhjatiiva, kus võidi esimest korda kogu muuseumi materjal rahuldavates tingimustes eksponeerida.

1895.aastal avati Ditmari-muuseum regulaarseks külastamiseks - üks kord nädalas kahe tunni vältel. Sajandivahetuseks jõuti muuseumikogude korraldamisega üldjoontes lõpule.

Sajandivahetusel on märgata seltsi tegevuse langust, väheneb liikmete arv ja nende aktiivsus. 1904.a. - 51 liiget.[1]

---

[1] Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1902-1904, Fellin, 1905, lk. XXVI - XXVII.

1905.aastast alates saab seltsi esimeheks linnasekretär Georg von Freymann, kes jäigi seltsi viimaseks juhatajaks. Tema suutis seltsi tegevust edasi viia. Seltsi liikmete arv tõusis uuesti. 1910.a. - 64 liiget.[1] G.Freymanni sulest on ilmunud palju huvitavaid uurimusi Viljandi linnaarhiivi materjalidest. Näiteks ülevaade Viljandi linna vapi muutumistest, Pärnu-Viljandi-Tartu veeteest, Viljandi linnaõiguste taastamisest XVIII sajandil, 422-leheküljeline Viljandi linna arhiivi publikatsioon (1481-1783) koos arhiivi kataloogiga (1481-1889), keskaegse Viljandi topograafiliste piiride kohta, Viljandi elanike statistika XVIII ja XIX sajandil jt.

1907.aastal teostati väljakaevamised praeguse lauluväljaku taga asuval Viljandi mõisa matusepaigal, kust leiti vana ordurüütlite matusepaigaks olnud kabeli varemed. Selle töö tulemusena avaldatigi eespool nimetatud K.Löwis of Menari "Püha Katariina kabeli varemete väljakaevamised Viljandis".

1911.aastal teostati mõningaid restaureerimistöid lossivaremetes.

1912.aastal avaldati aastaraamatus Viljandi Kirjandusliku Seltsi mündikogu kataloog.

Ditmari-muuseum pidi 1910.aastal ruumid vabastama ja kolima keldriruumidesse, kuna Viljandis alustas taas tööd saksa kool ja maja omanik Liivimaa rüütelkond ei võimaldanud muuseumile muid ruume. Seltsil oli kavatsus ehitada muuseumile hoone, koostati isegi vastav projekt, kuid hoone jäi siiski ehitamata.

---

[1] Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1909-1911, Fellin, 1912, lk. XVI-XVII.

Viljandi Kirjandusliku Seltsi korrapärane tegevus lõppes 1913.a. lõppemisega. Seltsil oli siis liikmeid 59.[1] Esimese maailmasõja algul seltsi kui saksa organisatsiooni tegevus keelati. Seltsi viimaseks elumärgiks oli 13.aastaraamatu trükkimine 1918.a. saksa okupatsiooni päevil. Hiljem ei ole ei seltsi ega muuseumi tegevust püütud enam elustada. Ditmari-muuseumi kogud jäidki saksa gümnaasiumi keldrisse, osa kogudest sattus aga eravaldusesse. Hiljem anti Ditmari-muuseumi suurem ja väärtuslikum osa Viljandi Kodu-uurimise Seltsile ja said sellele muuseumile alusvaraks. Ditmari-muuseumi kogud on praegugi Viljandi muuseumis.

Viljandi Kirjanduslik Selts ja Ditmari-muuseum olid kinnise seisuliku iseloomuga ja teenisid kitsa balti-saksa ülemkihi huve. Seltsi liikmeskonda kuulusid parunid, balti-saksa intelligents, bürgerid ja teised raetegelased, pastorid, vabrikandid, kohtunikud jt. Rahvas ei teadnud nende tegevusest midagi, nemad aga ei kavatsenudki teenida oma tegevusega rahva huve. Küll aga teeniti oma klassi huve, püüti õigustada sakslaste valitsevat seisundit Eestimaal ja Liivimaal.

Ditmari-muuseum oli rahvale hermeetiliselt suletud. Seda peegeldab ka muuseumi lahtioleku aeg - kaks tundi üks kord nädalas, kusjuures sellest teatati vaid kohalikus saksakeelses ajalehes.

Kuid siiski täitsid Viljandi Kirjanduslik Selts ja Ditmari-muuseum progressiivset osa oma tegevuses. Nende tegevusel on küllaltki suur kultuurilooline väärtus. Väljakaevamiste ja restaureerimistega kindlustati Viljandile tema peamise aja-

---

[1] Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1912-1917, Fellin, 1918, lk.XVIII-XIX.

loolise vaatamisväärsuse säilimine. Suur hulk muinasesemeid, münte ja ürikuid koguti eravaldusest, kus neid ähvardas hävimisoht ning säilitati need tulevikule. Seltsi liikmed tegid tõhusa uurimistöö Viljandi ajaloo alal, kogusid ulatusliku faktilise materjali. Seltsi aastaraamatute kaudu on selle töö tulemused säilitatud ja muudetud kättesaadavaks uurijatele. Muuseumi kogud päris endale Viljandi muuseum ning need on nüüd kättesaadavaks muudetud rahvale.

Viljandi Kirjandusliku Seltsi tegevuse lõppemisega lõppes Viljandis organiseeritud kodu-uurimise esimene periood.

3. Üksikult tegutsenud kodu-uurijad.

Teadlikum ja elavam huvi eesti rahva ajaloo, elu-olu ning koduümbrusega seoses olevate küsimuste vastu eesti ühiskonnas tekkis ajal, mil hakkas konsolideeruma eesti rahvus ja arenema rahvuslik liikumine, s.o. 1860-ndail aastail.

Ammu enne, kui Viljandis elunevad sakslased hakkasid loenguid pidama, tegutsesid kodu-uurimise mitmesuguste küsimustega tärkava eesti intelligentsi esindajad Viljandimaal. Oma organisatsiooni loomiseni ei jõudnud nad valitseva ajaloolise olukorra tõttu ja seetõttu, et koolmeistrid, intelligentsi peamine koostisosa tollal, olid laiali pillatud üle maakonna, Viljandi linnas oli vaid mõni eesti soost õpetaja. Kuid nende kodu-uurijate individuaalne töö on väga suure väärtusega.

Jaan Adamsoni, Jaan Jungi ja Mihkel Veske tegevuse tähtsus ulatub kaugele üle maakonna piiride ning on avaldanud mõju kodu-uurimise arengule kogu Eestimaal.

a) Jaan Adamson (1824-1879)

Holstre valla Pulleritsu koolmeister Jaan Adamson oli esimene, kes avalikult kõneles eesti rahvusliku muuseumi loomise vajadusest. See toimus esimesel eesti laulupeol 1869.aastal. Seejärel asus ta ka esimesena esemelise vanavara kogumisele ja selle populariseerimisele teiste rahvaste kunstiasutuste ning muuseumide kaudu.

1871.aastal kinkis Jaan Adamson C.R.Jakobsoni palvel ühe "Holstre naesterahva ülikonna" Helsingi etnograafia-muuseumile. 1873.aasta algul saatis J.Adamson Peterburi eesti patriootide aktiivsema juhi J.Köleri kaudu hulga esemeid Peterburi Kunstnikkude Seltsi komiteele. Kirjas J.Kölerile 30.jaanuaril 1873 märgib J.Adamson, et pakis oli 8 põlle, 5 põllerätti, 1 linik,

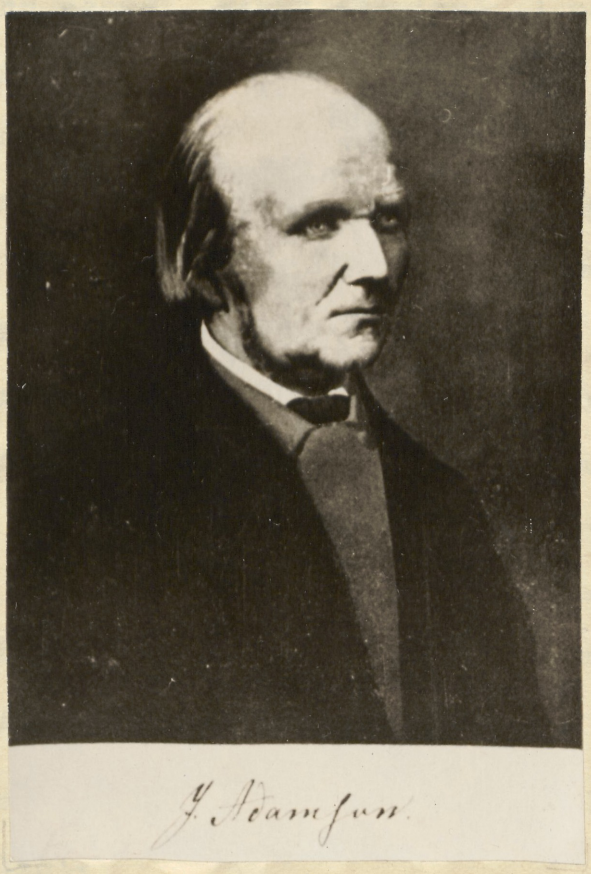

Jaan Adamson

1 palapoolik, 1 kõrik, 2 meeste särki, mis kõik ligi 200 aastat vanad. Uuematest asjadest oli pakis 2 naistevööd, 1 ninarätt, 3 paari kindaid ja kahel riidetükil kirjatud särgi õlalapid. Kokku 26 eset.[1] Esemetele pani J.Adamson juurde ka vajalikud andmed ja andis mõningaid seletusi nende kasutamisest.

30.märtsil 1873 saatis Kunstnike Seltsi komitee J.Adamsonile tänukirja.

J.Adamson korjas virgalt edasi ja 6.veebruaril 1874 saatis teise hinnalise paki postiga teele. Selles pakis oli 13 naiste põlle, 3 käterätti, 10 naiste tanu, 3 kotti, 1 lapsepõll, 2 paari põllerätte, 9 kirjatud riidetükki, 3 suurätti, 2 paari naistesukki, 2 paari kindaid, 3 naiste pearätti, mida kanti tanu asemel. Uuematest (kaasaegsetest) asjadest oli 2 paari kindaid, 2 kirjatud särgi õlalappi, 1 nooriku pearätik, mida kanti tanu asemel, kokku sõlmitud, 1 nooriku põll, 1 kirm rätik, 1 meeste särk.[2]

Kõik saadetud esemed olid pärit Viljandimaalt.

Teine saadetis jäigi J.Köleri kätte ning pärast kunstniku surma pärijad kinkisid selle Eesti Rahva Muuseumile. Nimetatud kogu on märkimisväärne veel selle poolest, et ta on vanim teadaolev eestlaste poolt kogutud etnograafiline kollektsioon.

Peale esemelise vanavara kogus J.Adamson Paistust hulga rahvalaule ja vanasõnu, mis saatis Eesti Kirjameeste Seltsile. Samuti saatis ta Õpetatud Eesti Seltsile "terve kogu Paistu kihelkonna kohanimesid: mõisad, külad, talud, jõed, järved, ojad, mäed, iseäralikud kohad, muinasjutud, mis nende kohtade

---

[1] V.Reiman, Jaan Adamson. Eesti Kultura II, Tartu, 1913, lk.79.

[2] Sealsamas, lk81.

külge on köidetud".[1] Õpetatud Eesti Selts valis J.Adamsoni 4.septembril 1874 oma kirjavahetajaks liikmeks.

Kogumistööl oli J.Adamsonil hulk abilisi, kes aitasid tal koguda kohanimesid, rahvalaule ja vanasõnu.

4.septembril 1874 saatis Mihkel Veske Jaan Adamsonile kirja, milles ta palub J.Adamsoni koguda temale materjali, mille põhjal ta tahab kõnelda Õpetatud Eesti Seltsis "Eesti rahva harimise edenemisest priikslaskmise ja iseäranis teoorjuse lõpetamise ajast saadik". Selleks ta saatis J.Adamsonile küsimused, millele viimane pidi koguma vastused. Küsimused puudutasid Holstre valda, kuid ta palub J.Adamsoni, kui see mõne teise valla kohta ka vastuseid anda võib, siis tehku ta seda.

J.Adamson kogub soovitud küsimustele vastused, mille põhjal M.Veske sai pidada 2.X 1874.a. Õpetatud Eesti Seltsis kõne ja avaldada see ÕES-i aastaraamatus (Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft).[2]

J.Adamsoni algatatud mõte rahvusliku muuseumi rajamise kohta leidis laialdast poolehoidu. Mitmed eesti seltsid ja üksikisikud hakkasid suulise folkloori kõrval koguma ka esemelist vanavara.

b) Mihkel Veske (1843-1890)

Jaan Adamsoni õpilane, samast Holstre vallast pärit silmapaistev keeleteadlane ja folklorist dr.Mihkel Veske on teine Viljandimaa kodu-uurija, kelle tegevusel on teed rajav tähendus, samuti kui Jaan Adamsonilgi.

---

[1] V.Reiman, Jaan Adamson. Eesti Kultura II, Tartu, 1913, lk.77.

[2] Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1874, Dorpat, 1875, lk. 139-149.

Ajavahemikul 1866-1873 viibis Mihkel Veske kodumaast eemal Leipzigis, kus omandas keeleteaduse alal kõrgema hariduse ja doktori kraadi. 1873.aasta kevadel pöördus ta tagasi Eestisse ning veetis terve suve oma kodukohas Holstres.

Sel ajal toimus külas kiire kapitalismi areng, mis küla palet väheste aastate jooksul tugevasti oli muutnud. Seda kõike märkas ka M.Veske ning tõenäoliselt need esimesed tähelepanekud andsidki tõuke tema taotlusele ulatuslikumalt fikseerida maal toimuva kultuurilise murrangu protsessi tähtsamaid etappe. Ta hakkas innukalt koguma vastava-alast materjali, liikudes ringi Holstre vallas ja teistes lähemates Viljandimaa valdades.

4.septembril 1874 saatis M.Veske kirja J.Adamsonile[1], milles olid ka alljärgnevad küsimused, millele ta palus J.Adamsoni koguda vastused:

"Kunas tehti Holstre valda esiti ühe talu tare pääle korsten? Palju korstent nüüd on? Mitmel talul on nenda ehitatud elumaja nagu Oldel, Turval, Kovalil jne.? Mitmel talul Holstre vallas nenda ehitatud kambrid tarega ühe katuse all nagu Matso mõisas ja Sumbakul?

Kunas tehti Holstre valda esimene raudvanker ja kes seda omale soedas? Selle sepa ütlemise järel, kes Holstre mõisa liivaaugu ääres rauda tagub, muretses esimese raudvankri Härjakoorma talu peremees 36 aasta eest. Mitme aasta eest oli enamiste kõigil Holstre peremeestel raudvankrid ja mitme aasta eest kõigil?

Millal tehti Holstre valda küll rautetud saan ja millal rautetud rege? Kas on juba igal talul rautetud rege?

---

[1] V.Reiman, Jaan Adamson. Eesti Kultura II, Tartu, 1913, lk. 78.

Mitme aasta eest pruugiti veel Holstre vallas käsikivi?

"Saksamaa adrade ja äglade" üle annab mulle Vanausse Ainson teatust, ehk võid sa veel korra järel mõtelda ja täiendada.

Mitme aasta eest hakati kivikraave leikama (kraave, mis kividega saavad täidetud ja mullaga kinni katetud)? Mitmel talul arvata neid on?

Mitu talu on Holstre vallas heinamaie pääle paisu läbi vett lasknud? Kes hakkas pääle?

Kunas saivad Holstre peremehed poole ehk kolmandiku ehk neljandiku vilja vähem kui nüüd? Kui ma aga mõne talu üle täädust saan, siis on hää ka.

Kui sa mõne tõise valla üle ka niisugusid küsimisi vastata võid, siis palun ma seda teha."

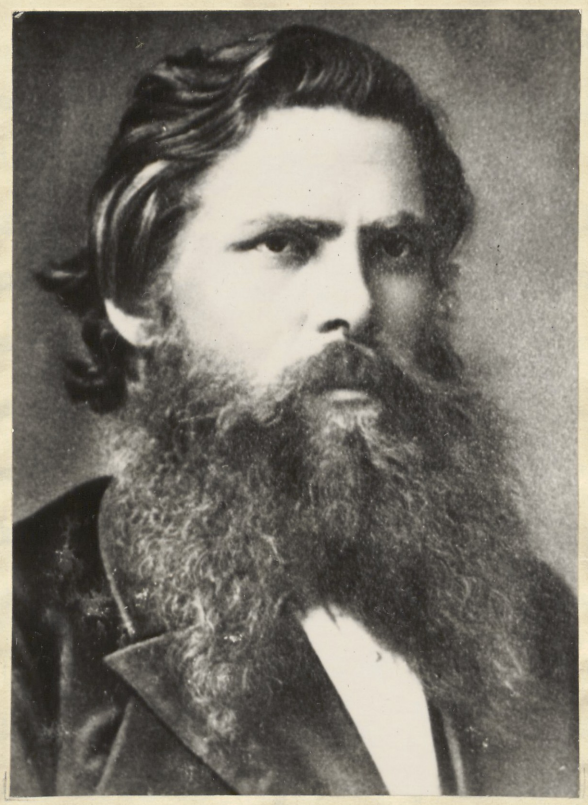

Dr. Mihkel Veske

J.Adamsonilt ja teistelt saadud materjalide põhjal pidas M.Veske 2.oktoobril 1874 ettekande kultuurilistest edusammudest eestlaste elus. Ettekandes esitatud materjal on peamiselt Viljandimaalt, eriti Holstre, Uusna, Vana-Põltsamaa, Suislepa, Helme ja Jõgeveste vallast, osalt ka Võru- ja Tartumaalt.

Faktilise materjali esitamise kõrval arendas M.Veske oma ettekandes laiaulatuslikku kogumistöö plaani. Ta põhjendab kiire kogumistöö vajadust järgmiselt:

"Meie, kes seisame keset eesti rahva ajaloole nii huvipakkuvat pöördepunkti, näeme ümberkujunemist toimumas ja saame temast seetõttu aru; sajandite pärast aga oleks nii tähendusrikast epohhi eestlaste elus, nagu seda on praegune, võimalik ainult puudulikult hinnata, kui selle üle ei leiduks kirjalikke ülestähendusi.

Seetõttu on meie kohus koguda ja avaldada materjali eesti rahva elus praegusel ajal teostuva ümberkujunemise kohta. Veel on meie seltsil võimalik seda kohust täita, sest veel elab eestlaste hulgas palju vanemaid talupoegi, kes teavad anda seletusi oma elumajade, tööriistade jne. ümberkujunemise kohta, kuna iga oma aja uuendus on neile pidanud silma torkama ja seetõttu rahva mällu püsima jääma; aga juba mõne aastakümne pärast oleks niisuguse materjali kogumiseks liiga hilja."[1]

Oma ettekandes rõhutas M.Veske, et ta kavatseb kõnesoleva ainestiku kogumise organiseerimiseks koostada sellekohase küsimustiku. 1875.aasta mais avaldatigi trükis Õpetatud Eesti Seltsi Toimetiste VIII köite 1.vihu 8-leheküljelise lisana Veske "Küsimised kodumaa asjadest", mille sissejuhatavas osas

[1] Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1874, lk. 140-141.

ta veel kord põhjendab kogumistöö vajadust, rõhutades eriti selle tähtsust kaasajale.

Küsimustik koosneb 20 punktist, neist 13 käisid talupidamises ja elamukultuuris tehtud edusammude kohta, üks puudutas taluteenijate palgaolusid, üks maal levinud haigusi, üks kohanimede kogumist ja kolm mitmesuguseid arheoloogilisi mälestusmärke. Esimeses, kõige suuremas küsimuste rühmas tundis Veske huvi selliste nähtuste vastu, nagu: kuidas olid seni maal levinud klaasaknad, majakorstnad, petrooleumilambid, hõlmadrad, raudäkked, linamasinad, rautatud ratastega ja raudtelgedega vankrid, kartulikasvatus, õunapuuaiad jne.? Nagu nähtud, on kõik need küsimused kodu-uurimuslikku laadi. Siinjuures on iseloomulik, et minevikku kaduvad vormid Vesket nimetamisväärselt ei huvita ja kogu huvi koondub selle uue fikseerimisele, mis rahva hulgas on levimas.

"Küsimistest" saatis Veske mitusada eksemplari laiali rahva hulka, peamiselt külakoolmeistritele ja teistele usaldusväärsetele inimestele.

Veske "küsimised" said üsna tagasihoidliku vastuvõtu osaliseks. Talle ei laekunud kuigi palju materjale selle ankeedi kaudu ega ka isiklikel uurimismatkadel. Talupojad suhtusid laialisaadetud ankeedisse suure umbusuga, kartes, et sel teel tahetakse saada alust kroonumaksude tõstmiseks ja mõisnikele tasutava rendi suurendamiseks.

Kohati aga tekitasid Veske "küsimised" elava kodu-uurimisalase huvi. Vastuseid saabus Viljandi-, Tartu- ja Võrumaalt. Viljandimaalt saabusid vastused Kaavere ja Kurista vallast (Põltsamaa khk.), Riidaja vallast (Helme khk.) ja Tarvastu khk.

M. Veske kogutud ainestik valgustab materiaalse kultuuri arenemist Viljandimaal kapitalistlike suhete kujunemise perioodil XIX sajandil. Aga samuti iseloomustab Veske kogutud ainestik Tartu- ja Võrumaa olusid tol perioodil.

Veske ei piirdunud ainult materiaalse kultuuri uurimisega, vaid ta püüdis kodu-uurimise alaseid teadmisi rahva hulgas ka populariseerida. Selleks ta asutas 1884. aastal "teaduste ja juttude ajakirja" "Oma Maa", milles valgustas talurahva kultuurilise ja majandusliku arenemise küsimusi, tutvustas eesti ehitisi.

Veske kodu-uurimuslikud huvid kasvasid ilmselt välja tolleaegse rahvusliku liikumise ideoloogiast. Kuigi Veske enese tegevus kodu-uurimise alal oli lühiajaline, on selle tulemused siiski hinnatavad. Ta äratas huvi kodu-uurimise vastu laiemates hulkades, mis ilmnesid eriti Jaan Jungi tegevuse ajal.

C) Jaan Jung (1835-1900)

Kodu-uurimine, mis rahvuslikult ärkavas eesti ühiskonnas arenes küllalt aeglaselt, murdes endale teed läbi mitmesuguste tõkete, sai uut hoogustust seoses Abja koolmeistri Jaan Jungi kodu-uurimusliku tegevusega.

J. Jung hakkas juba varakult tundma huvi oma kodumaa muinasaja vastu. Ta hakkas koguma teateid muinasaja mälestusmärkide kohta, esialgu just oma lähemas ümbruses Viljandimaal, Pilistveres, Hallistes ja Abjas. Kogutud teated ta saatis Õpetatud Eesti Seltsile. ÕES ja Soome Muinasaja Uurimise Selts valisid J. Jungi oma kirjavahetajaks liikmeks (1879. ja 1885. a.).

Et J.Jungil abilisi ei olnud, siis pidi ta üksinda tegutsema, liikudes ringi hobusega, seetõttu on tema isiklikud leiud küllaltki tähelepanuväärsed. 2.juunil 1880.aastal leidis J.Jung Lembitu linnuse Lõhaveres[1], 14.oktoobril 1882.aastal Sinialliku linnuse[2].

J.Jung praktiseeris ka kaevamisi kalmetel ja linnamägedel. 1878.aastal kaevas ta Kabalas ja mujal kokku 8 kalmel, saades mitmesugust leiumaterjali. Samuti kaevas ta Lembitu linnusel Lõhaveres 1880.aastal.

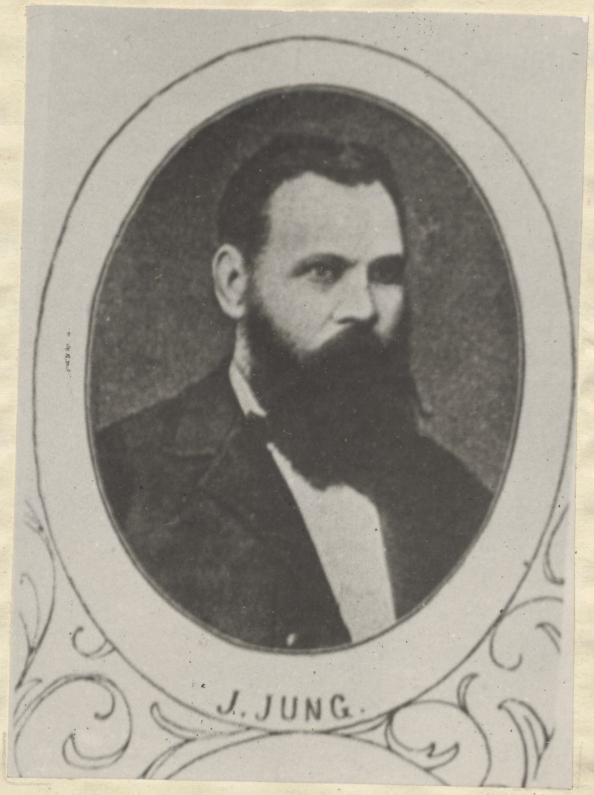

Jaan Jung

---

[1] J.Jung, Lehowa kantsimäe leidmisest ja kaevamisest. "Meelejahutaja", 1881, nr.11-12, lk.364-371.

[2] J.Jung, Vana eestlaste kindlus Sinihallikul Viljandi juures. "Sakala", 11.XII 1882, nr. 37 ja 18.XII 1882, nr. 38.

J.Jung ei hoidnud oma uurimusi ja leide ainuüksi omateada, vaid avaldas neist kirjutusi mitmes ajalehes ja ajakirjas, nagu "Sakalas", "Postimehes", "Olevikus" ja "Lindas", äratades lugejates huvi kodu-uurimise vastu ja laiendades nende silmaringi. J.Jung tutvustas oma kaevamiste tulemustega linnamägedel ja kalmetel, kirjutas eesti rahvariietest ja nende kandmisest Viljandimaal, "vere"-lõpulistest eesti kohanimedest ja nende päritolust, eesti muistenditest, eriti Tõlli-lugudest; avaldas kirjeldusi eesti muinasusundist ja kiviaja elanikest, linaroobitsatest jt.

1881-1883 avaldas J.Jung omatõlgitud Läti Henriku kroonika neljas andes. See oli suureks panuseks ajalooteaduse edasiarendamisse. Ühtlasi on see jäänud ainukeseks eestikeelseks väljaandeks 80 aasta jooksul. Alles 1962.aastal andis J.Mägiste välja uue tõlke, kuid see pole Eestis kättesaadav.

1895.aasta tähistas J.Jungi kodu-uurimuslikus tegevuses murrangut organiseerituma uurimise suunas. Ta hakkas ajalehtedes avaldama üleskutseid, paludes rahvalt abi teadete saatmise näol. Selle põhjuseks oli 1896.aastal eelseisev X ülevenemaaline arheoloogia kongress Riias. Õpetatud Eesti Selts avaldas soovi, et J.Jung registreeriks Viljandi- ja Pärnumaa muistised. Samasugust soovi avaldas Moskva keiserlik arheoloogia selts Eestimaa kubermangu kohta.

18.jaanuaril 1895 avaldas J.Jung "Sakalas" üleskutse "Eesti muinasaja uurimiseks". Ta teatab oma töö plaani ja sihi, et üles märkida kivikalmed, kus on leitud esemeid (odaotsi, mõõku, ehteid jne.); kohad, kus on leitud luid, luutuhka, rahasid, metalli; vanu hauakünkaid, kabelimägesid, katkukalmeid

ja surnuaedu; vanad ohvrikohad ja hiied; sõjaplatsid; suured kiviristid, postid ja ristidega kivid.

Kõigi nende kohta palub ta teatada, samuti rahvasuus elavaid jutte nende paikade kohta. Ta palub saata iga koha kuju, mõõdud ja ilmakaared.

Samasisulise üleskutse avaldas ta ka "Olevikus" ja "Postimehes".

Üleskutse leidis elavat vastukaja tegudes. Juba 1.märtsil 1895 avaldas J.Jung "Sakalas" "Esimese aruande muinasaja kohtade teadustuste üle", mis oli kirjutatud 14.veebruaril 1895. Kõige esimene teataja oli J.Kivisäk Karksist. Esimeses aruandes soovitab ta üles kirjutada kirikute, mõisate, külade, talude ja kohtade nimed.

Igas aruandes (neid avaldas ta üldse 23) teatas J.Jung nimeliselt, kes mida oli saatnud. Sageli figureerivad nimed: J.Kivisäk Karksist, M.Luu Põltsamaa khk., J.P.Sõggel Kaarlist, A.Suurkask Viljandi khk. ja palju teisi, kelle tööd ta eriti kiidab. Nii kujunes välja tihe korrespondentide võrk. Igas aruandes annab J.Jung nõu ja seletusi.

Paljud korrespondendid tegid põhjaliku töö, saatsid oma kirjeldustele lisaks joonised, kaardid, mõõdud, nagu tegid J.Kivisäk ja M.Luu.

Paljud abilised saatsid peale kirjelduste veel esemeid. 1896.aasta märtsis avaldab J.Jung "Aruanne vanade asjade üle, mis mulle on saadetud",[1] milles teatab, et temale on saadetud vanu rahasid, sõlgi, meteori kivi, vana sõjakirves, klaashelmed, käevõrusid, sõrmuseid.

---

[1] "Olevik", 12.III 1896, nr.11, lk. 255.

J.Jung käis teatatud kohti üle vaatamas Helmes, Tarvastus, Paistus ja mujal.

14.aruandes[1] teatab, et ta on läbi käinud, kaardile kandnud ja kirjeldanud Viljandi ja Pärnu maakonna ja terve Eestimaa kubermangu.

Viljandi ja Pärnu maakonnas leiti: 14 linnamäge, nende hulgas Karksi, Helme ja Tarvastu losside asemed. Nende hulgas on Jungi poolt leitud 5 linnamäge. Leiti veel 12 pelgupaika, 116 kivikalmet, 178 mulla- ja katkukalmet, 28 kabelimäge, 6 lahingukohta, 3 üksikut hauda, 2 müüritud hauda, 4 kääbast, 12 kivist risti, 14 ristidega kivi, 25 ohvrikohta, 36 hiiekohta, 3 ohvriallikat, 2 kivi pealkirjadega, 41 leedukeelset kohanime, 10 gootikeelset kohanime, 72 "vere" lõpuga kohanime.

Eestimaa kubermangus leiti: 48 linnamäge, neist 29 olid enne tundmata, 6 eluaset, 23 pelgupaika, 165 kivikalmet, 202 mulla- ja katkukalmet, 46 kabelimäge, 8 lahingukohta, 11 üksikut hauda, 2 müüritud hauda, 14 kääpamäge, 21 sõjahaua kohta, 20 leeri aset, 55 kivist risti, 1 ristidega kivi, 6 iseäralike märkidega kivi, 29 ohvrikivi, 87 hiiekohta, 19 ohvriallikat, 15 tundmatu ehituse varemed, 5 vana teed, 2 maa-alust teed, 13 leedukeelset kohanime, 8 gootikeelset kohanime, 82 "vere" lõpuga kohanime.

Registreerimise tulemusena valmis J.Jungil kaks suurt raamatut koos kaartidega, mis ta saatis Moskvasse arheoloogide kongressi jaoks. Ühe kaardi ja korjatud esemed andis Jung Tallinna provintsiaalmuuseumile.

---

[1] "Olevik", 15.X 1896, nr.42, lk.950-951.

Et tutvustada lugejatele ja oma korrespondentidele muististe registreerimise käiku, selleks avaldas J.Jung "Olevikus" 1896.aasta lõpul ja 1897.aasta algul pikema kirjutuse "Archäologia kontrol-teekond Liivi- ja Eestimaal". Selles kirjutuses on peale muististe ka muid tähelepanekuid, mis talle teekonnal silma puutusid, nagu metsa istutamine mõisamaadel, rahvariiete kandmise vähenemine eriti Põhja-Eestis.

Oma töö tulemustest tegi J.Jung kokkuvõtte ja otsustas selle teha kättesaadavaks kõigile, keda see huvitab. 7.oktoobril 1897 ilmus "Olevikus"[1] teadaanne J.Jungi raamatu "Eesti archäologia ehk vanaaja teadus" ilmumise kohta. Autor palub ettetellimised üles anda ja informeerib tellijaid pidevalt raamatu ilmumise käigust.

Raamat oli kavandatud kaheosaline. I osas oli mõeldud anda üldine kokkuvõte muinasajast, II osa koosnes Viljandi- ja Pärnumaa muististest.

Et J.Jung pidi ise trükikulud kandma, siis andis ta enne välja II osa nimetusega "Muinasaja teadus Eestlaste maalt" II, mis ilmus 1898, I osa ilmus 1899.aastal. Põhja-Eestisse puutuva materjali avaldas pärast J.Jungi surma V.Reiman "Muinasaja teadus eestlaste maalt" III osana 1910.aastal.

Jaan Jungi muististe registreerimisel on suur ja püsiv väärtus. Aga samuti omab väärtust tema trükitud (ja trükkimata)materjal, mille kaudu ta populariseeris kodu-uurimisalast tööd ning levitas rahva hulgas teadmisi oma kodumaa minevikust. Tema töödel on meie aja nõuete seisukohalt lähtudes muidugi

---

[1] "Olevik", 7.X 1897, nr.40, lk.895-896.

teatud puudusi, kuna need on asjaarmastaja tööd. Samuti on Läti Henriku kroonika tõlkes vigu ja ebaõigeid kommentaare. J.Jung oli iseõppija ja see andis end tunda tema töödes; kuid tema tööde väärtuslikku osa esinevad puudused ei vähenda.

4. Viljandi Kodu-uurimise Selts

Esimese maailmasõja ja kodusõja ajal Eestis, samuti Viljandis, kodu-uurimine ei omanud seda hoogu ja ulatust kui enne sõda, kuid täielikult ta ei katkenud.

Kuigi Viljandi Kirjandusliku Seltsi kui saksa seltsi tegevus maailmasõja ajal oli keelatud, siiski tegevus tasahilju jätkus ja 1918.aastal ilmus seltsi viimane aastaraamat. Kuid juba 29.IX 1919.a. registreeriti Viljandi Kirjanduslik Selts (Litterarische Gesellschaft in Fellin) Viljandi Rahukogus, millega seltsi ja tema Ditmari-muuseumi tegevust ametlikult lubati jätkata.

Edasi töötaval saksa seltsil ja tema muuseumil säilis kakodanlik-natsionalistliku diktatuuri tingimustes endine suletus. Kontakti eesti kodu-uurijate ja muuseumihuvilistega peaaegu ei olnudki. Nähtavasti polnud koostööst huvitatud ei üks ega teine pool.

25.septembril 1919 toimus Viljandis koosolek, millest võtsid osa kodanliku seltskonna tegelased, Viljandi linnavalitsuse ja ajalehe esindajad ning Haridusministeeriumi muinsusosakonna juhataja K.Raud. Koosolekul otsustati asutada kohalik muuseum ning tehti V.Ormissonile, E.Schönbergile ja A.Suurkas-

kile ülesandeks järgmine koosolek kokku kutsuda. K. Raud rääkis saksa kirjandusliku seltsi muuseumist, mille kogud olid maagümnaasiumi keldris. Sakslased ei olnud nõus oma muuseumi kogusid üle andma. Koosolekul arvati, et need kogud tuleks asutatava muuseumiga ühendada.[1]

Järgmisest koosolekust puuduvad andmed, kuid uue muuseumi rajamiseni siiski ei jõutud. Ditmari-muuseumil aga puudusid ruumid ekspositsiooni avamiseks. Ka majanduslikult oli kirjanduslik selts jõuetu. Samuti ei edenenud kodu-uurimuslik töö.

1920. aastal loodi Viljandisse Muuseumi Ühing. Nüüd Viljandi Kirjanduslik Selts nõustus Ditmari-muuseumi kogude deponeerimisega Viljandi Muuseumi Ühingule, lootes, et ühingul kui eesti organisatsioonil on rohkem väljavaateid ja suuremad majanduslikud võimalused ruumide saamiseks. Arvestus osutus aga valeks. Muuseumi jaoks ruume ei saadud ja kogusid polnud võimalik külastajaile eksponeerida. Viljandi Muuseumi Ühing oli elujõuetu ning läks laiali. Ditmari-muuseum oli sunnitud jääma edasi keldrisse, kaugena ja rahvale kättesaamatuna, ootama, kuni tema avamiseks leitakse võimalused ja ruumid.

Kodu-uurimine arenes edasi aeglaselt, kuid pidevalt. Paljud kodu-uurijad tegutsesid omal käel, oma mõtete ja arusaamade järgi, paljud hakkasid tegutsema Eesti Rahva Muuseumi korrespondentidena. Selline pidev areng ja tegevus viis uue koduuurimise organisatsiooni loomiseni.

9. mail 1929 toimus Viljandi Kodu-uurimise Seltsi asutamise koosolek. Koosolekust võtsid osa:

August Westren-Doll - Viljandi linna Jaani koguduse õpetaja,

---

[1] "Sakala", 26. IX 1919, nr. 103.

Artur Jung - vannutatud advokaat,
Mihkel Varrik - Viljandi Haridusseltsi Gümnaasiumi direktor,
Peeter Kuk - Viljandi Maakonna Poeglaste Gümnaasiumi ajaloo õpetaja,
Peeter Kivirist - Viljandi Haridusseltsi Gümnaasiumi õpetaja,
Tõnis Meier - Viljandi valla Kuude algkooli õpetaja.[1]

Koosolek kutsuti kokku Eesti Kirjanduse Seltsi Kodu-uurimise Toimkonna soovitusel[2] ja A.Westren-Dolli algatusel, kes tutvustas koosolijaid Viljandisse kodu-uurimise seltsi asutamise võimalusega Palamusel tegutseva samasuguse seltsi eeskujul. Ta tutvustas ka Palamuse seltsi põhikirja, mille eeskujul koostati Viljandi Kodu-uurimise Seltsi põhikiri.

Viljandi Kodu-uurimise Seltsi tegevuse sihiks seati Viljandimaa mineviku ja oleviku igakülgne uurimine ja kirjeldamine. Selle sihi saavutamiseks otsustati pidada koosolekuid, kongresse, kursusi, loenguid, avada arhiive ja muuseume, korraldada ekskursioone, arheoloogilisi kaevamisi jne., teotseda muinsusvarade kaitsmise ja korraldamise alal.

Seltsi liikmeskond jaotati: tegev-, au- ja toetaja liikmeiks.

Seltsi põhikiri registreeriti Kohtu- ja siseministeeriumis 4.veebruaril 1930.aastal.

Viljandi Kodu-uurimise Seltsi teisel koosolekul 30.märtsil 1930 viibis juba 22 seltsi liiget. Valiti seltsi juhatus: seltsi juhatajaks valiti A.Westren-Doll, abideks T.Meier ja

---

[1] ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA), f.3754 (Viljandi Kodu-uurimise Selts), nim.1, s.-ü. 1, l. 1.

[2] ENSV ORKA, f. 3754, nim.1, s.-ü. 8, l. 1.

A.Jung, kirjatoimetajaks O.Parmas ja abiks A.Herman, laekuriks M.Varrik, kogudehoidjaks P.Kuk.[1] Igal aastal valiti juhatus uuesti.

Seltsi juurde moodustati järgmised osakonnad:
arhiivi osakond - juhatajaks G.Seen;
arheoloogia ja kogude osakond - juhatajaks P.Kuk;
kohanimede osakond - juhatajaks A.Westren-Doll;
keele osakond - juhatajaks O.Parmas;
taimeteaduse osakond - juhatajaks A.Moks;
loomateaduse osakond - juhatajaks L.Johanson;
maateaduse osakond - juhatajaks A.Kiisla.

Osakondade jaoks otsustati koostada juhised. Töö intensiivsemaks muutmiseks kavatseti luua maakohtades väikesed rakukesed.

Koosolekuid otsustati korraldada üks kord kuu jooksul. Sellest otsusest ei suudetud siiski kinni pidada. Nii toimusid koosolekud, sõltuvalt liikmeskonna aktiivsusest, enamasti väga väikese osavõtjate arvuga ja aastakoosolekud sageli alla kvoorumit. Seltsi põhikirja kohaselt oli teistkordne koosolek poole tunni pärast, sõltumata osavõtjate arvust, otsusevõimeline. Ja sellisena nad enamasti toimusidki. Alljärgnev tabel iseloomustab Viljandi Kodu-uurimise Seltsi liikmeskonna "aktiivsust".[2] Tabelisse ei ole võetud seltsi juhatuse koosolekuid.

---

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 1, l. 2.

[2] Andmed on võetud Viljandi Kodu-uurimise Seltsi liikmete raamatust ja protokolliraamatust, ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 1 ja 2.

Seltsi liikmete arv			Üldkoosolekutel viibisid			
1929.a.	-	6	1929.a.	9.V	- 6	(seltsi asutam.)
1930.a.	-	34	1930.a.	30.III	- 22	
				3.IV	- ?	
				8.V	- ?	
				4.IX	- 11	
1931.a.	-	37	1931.a.	5.III	- 6	
				10.V	- 10	(aastakoosolek)
				1.X	- 8	
				3.XII	- 6	
1932.a.	-	33	1932.a.	4.II	- 12	
				3.III	- 12	(aastakoosolek)
				5.V	- 10	
				6.X	- 18	
				4.XI	- 14	
				1.XII	- 21	
1933.a.	-	30	1933.a.	2.II	- ?	
				9.III	- 10	(aastakoosolek)
				6.IV	- ?	
				4.V	- ?	
				5.X	- 17	
				2.XI	- 13	
				7.XII	- 6	
1934.a.	-	25	1934.a.	1.II	- 21	(aastakoosolek)
1935.a.	-	23	1935.a.	7.III	- 6	(aastakoosolek)
				3.X	- 17	
1936.a.	-	19	1936.a.	14.II	- 10	(aastakoosolek)
1937.a.	-	18	1937.a.	4.II	- 17	(aastakoosolek)

Seltsi liikmete arv			Üldkoosolekutel viibisid			
1938.a.	-	60	1938.a.	29.IV	-	17 (aastakoosolek)
1939.a.	-	65	1939.a.	1.II	-	18 (aastakoosolek)
1940.a.	-	54	1940.a.	7.II	-	15 (aastakoosolek)
1943.a.	-	67	1943.a.	28.XI	-	18

Esitatud tabelist on näha, et Kodu-uurimise Seltsi liikmed ei olnud oma seltsi tegevusest eriti huvitatud. Isegi seltsi aastakoosolekutele ei tuldud üks kord aastas. Seltsi liikmete arv hakkas juba kolmandast tegevusaastast (1932.a.) alates vähenema. 1938.a. seltsi liikmete arv kasvas küll järsku, kuid osavõtt seltsi tegevusest ei elavnenud. Seltsi liikmeks astusid kooliõpetajad, mis seltsi tegevusele sisuliselt positiivset mõju ei avaldanud.

Seltsi aktiivsemad liikmed, kelle najal selts püsis, olid: A.Westren-Doll, A.Kivirähk, M.Varrik, A.Jung, A.Asberg, A.Suurkask, P.Algma, A.Kiisla, A.Moks, T.Parri, H.Ruubel, J.Käsper, H.Liigus, T.Meier, R.Joamets jt.

Seltsi usaldusliikmetest paistsid silma A.Mikk ja H.Raidla.

Kodu-uurimise Seltsi aasta üldkoosoleku otsusega 4.veebruarist 1937, protokoll nr.30, pkt.IV ja V, valiti

A.Westren-Doll seltsi auliikmeks ja auesimeheks,

Mihkel Varrik seltsi auliikmeks,

Artur Jung seltsi auliikmeks.

August Mikk, seltsi teeneline usaldusliige,

Hilda Raidla, seltsi teeneline usaldusliige,

Tõnis Parri, seltsi teeneline usaldusliige,

loeti seltsi liikmeteks ja vabastati liikmemaksust.

Viljandi Kodu-uurimise Seltsi juhatus 1939.a. Vasakult, istuvad: T.Parri, A.Kivirähk, A.Westren-Doll, J.Käsper; seisavad: A.Aspre, A.Suurkask, P.Algma, A.Ruubel.

Selts korraldas uurimistöös kogutud materjali põhjal referaate ja kõnekoosolekuid. Nendel käsitleti mitmesuguseid küsimusi. Rohket tähelepanu pöörati kohanimede ja isikunimede (perekonnanimede) päritolule (A.Westren-Doll); Viljandi ajaloole, ajaloo allikatele (A.Westren-Doll). Samuti käsitleti Kõlli katekismust, laensõnu, muistseid ehitusviise (A.Jung); vainutalusid (T.Meier); leiti väävliallikas Koorküla mõisa all.

Sageli peale loenguid Viljandi linna ajaloost korraldati õppekäike mööda linna ja ordulossi varemetele, kus tutvuti lähemalt kuulduga.

Sisukate ja asjalike ettekannete kõrval esitati ka selliseid, millel on teadusega vähe ühist. Nii esitas advokaat A.Jung ettekande, milles ta jõudis järeldusele, et mulgid on vanade egiptlaste järglased! Samuti ülistati kindral Laidoneri suguvõsa ja uuriti tema päritolu (M.Raud).

Üldse võib tähele panna, et esitatud referaadid ja uurimused, peale mõne erandi, on oma kvaliteedilt madalama tasemega, kui olid seda enamik Viljandi Kirjandusliku Seltsi töid. Kodu-uurimise Seltsi liikmete uurimustest on hinnatavamad A.Westren-Dolli tööd orduaja lõpust ja Poola-Rootsi sõdade perioodist, samuti koha- ja perekonnanimede päritolust ning mõnedest vanarahva kommetest.

A.Westren-Doll oli Viljandi Kodu-uurimise Seltsi hingeks, esimeseks juhatuse esimeheks, millisele kohale valiti teda 1929.-1936.a. järjest. Pärast seda seltsi auesimees. A.Westren-Doll oli aktiivne tegelane seltsides. Juba 1923.aastast oli ta Riia Ajaloo ja Muinsuste Seltsi auliige. A.Westren-Doll oli Palamuse Kodu-uurimise Seltsi esimees 1921-1924, Õpetatud Eesti Seltsi esimees 1922-1927 ja 1928.aastast alates selle auliige, 1925.aastast Viljandi Kirjanduse Seltsi esimees. Tema loengud olid sisukad ja leidsid alati rohkesti kuulajaid. Ta muutus keskseks kujuks kodu-uurijate hulgas Viljandis. Tema uurimused kuuluvad väärtuslikumate tööde hulka.

Paralleelselt ettekannetega, eriti suvel, korraldas selts õppe-ekskursioone ajaloolistesse paikadesse. Korduvalt käidi Lembitu linnusel, kui seal toimusid arheoloogilised kaevamistööd, sõideti Kurgjale, Vändrasse, Navesti jõele, otsiti Madisepäeva lahingu paika; käidi Viljandimaal asuvatel linnustel, Palamusel ja Toris.

Vähem tegeles selts välikaevamistega. Suuremaks selliseks ürituseks oli väljakaevamine Viljandi ordulossi varemetes, mis algas 27.juunil 1939.aastal. Kaevamistöid juhatas mag.A.Tuulse. Kaevamisi alustati lossi kagunurgast, nn. "Villu keldri" juurest, mida peeti lossi vanimaks osaks. Kaevati lahti keldri-

ruum ja selle kõrval olevad väiksemad ruumid. Keldri põhjas jõuti eestlaste linnuse söestunud kihtideni. Kaevamistega jõuti lõpule 29.juulil 1939. Saadi üle 200 väärtusliku leiu, mis kuuluvad ajaloo mitmesse perioodi. Leitud esemete hulka kuuluvad ammunoole otsad, 60 cm pikkune oda ots, lukud, võtmed, savinõu killud, 15.sajandi münte, luust ilustusi, luust malend, medaljon ja majapidamisesemeid. Väljakaevamised selgitasid ka, et lossi köeti sooja õhuga.

Väljakaevamised Viljandi ordulossi varemetes 1939.a. suvel. Paremalt: T.Parri, ?, A.Tuulse, A.Kivirähk, P.Algma, F.Kool.

Võrreldes prof. Schiemanni poolt teostatud kaevamistega, olid viimased kaevamised teaduslikult palju kõrgemal tasemel. Uurimisviis oli XIX sajandil veel puudulik. Nii ei sõelutud tol ajal mulda üldse, mistõttu väikesed esemed visati koos prahiga minema. Hiljem leidsid poisikesed vallikraavist, kuhu praht paigutati, mitmesuguseid huvitavaid esemeid.

Viljandi Kodu-uurimise Seltsi suurimaks ürituseks oli muuseumi taasavamine Viljandisse, seekord juba eesti muuseumina ja alatiseks.

25.septembril 1933.aastal toimus Viljandi linna raekoja saalis koosolek, millest võtsid osa järgmised isikud: A.Sepp, A.Maramaa, J.Vares, E.Kuusik, A.Kivirähk, A.Järvekülg, A.Asberg, M.Roots, H.Ruubel, J.Riet, A.Jung, G.Mootse, B.Krug, P.Adamson, A.Moks, J.Lepp, M.Schoeler, A.Westren-Doll, F.Knüpfer ja F.Werncke.

Arutati kolme küsimust: 1) kas Viljandile on vaja muuseumi, 2) kas Viljandisse on võimalik muuseumi asutada ja 3) kuidas muuseumi asutada?[1]

Leiti, et Viljandis on muuseum vaja avada. Muuseumi avamine on kõigiti võimalik, kuna Saksa Kirjanduslikul Seltsil on Ditmari-muuseumi näol olemas rikkalikud muinsusesemete kogud. Edasi loodeti, et koolide õpetajad ja õpilased osutavad kaasabi esemete kogumiseks maakonnast. Esialgsete kalkulatsioonide järgi loodeti kohe täita esemetega 5-6 tuba. Esijoones peeti tähtsaks ruumide küsimust. Aga kes peaks muuseumi avamisega tegelema?

Leiti, et see ülesanne peaks jääma Kodu-uurimise Seltsile. Ja Saksa Kirjandusliku Seltsi muinsusesemete kogud oleksid muuseumi ilusaks aluseks.

Lõpuks otsustati moodustada 5-liikmeline komisjon, kuhu kuulusid: linnavalitsuse esindaja - A.Asberg, maavalitsuse esindaja, koolide esindaja - M.Roots, Eesti seltside esindaja - J.Vares, Saksa seltside esindaja - F.Werncke. Nimetatud komis-

---

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 8, l. 17.

jon pidi kohtuma Kodu-uurimise Seltsi juhatusega 28.septembril 1933.

28.septembril 1933 toimuski Kodu-uurimise Seltsi juhatuse ja eespool nimetatud komisjoni koosolek, kus kaalutleti kõigepealt seltsi põhikirja muutmist. Seltsi põhikiri kavatseti muuta niisuguseks, et selle liikmeteks võiksid olla peale üksikisikute ka organisatsioonid. Otsustati moodustada Kodu-uurimise Seltsi juurde muuseumide osakond, koostada muuseumi kodukord, mille alusel muuseumi juhivad juhatus ja nõukogu. Omavalitsused ja teised seltsid võiksid saata oma esindajad muuseumi nõukogusse. Leiti üksmeelselt, et selline koostöötamise viis võib rahuldada teisi seltse.[1]

5.oktoobril 1933 Kodu-uurimise Seltsi üldkoosolekul asutati seltsi juurde muuseumi osakond ja valiti ajutine juhatus koosseisus: A.Kivirähk - esimees, A.Westren-Doll, A.Asberg, A.Suurkask ja A.Jung. Juhatusele anti kopteerimise õigus. Juhatuse ülesandeks sai kodukorra väljatöötamine, esemete kogumine ja ruumide muretsemine.[2]

Varsti pärast seda koosolekut juhatus avaldas kogu Viljandi maakonna elanikkonnale üleskutse "Päästke muinsusesemed!", milles teatati Kodu-uurimise Seltsi kavatsusest avada Viljandis muuseum ja kutsus selleks elanikke koguma muuseumile muinsusesemeid: töö- ja tarberiistu, ehteid, relvi, rahasid, rahvariideid, vanu dokumente, ajalehti ja raamatuid.

Üleskutsed saadeti laiali kõikidele asutustele ja organisatsioonidele ning Viljandimaa õpetajatele, kuid 1.veebruari

---

1 ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 1, l. 10.

2 Sealsamas, l. 11.

1934.aasta üldkoosolekul märgitakse, et "õpetajate enamik on selle vastu ükskõikseks jäänud. Nüüd tahetakse maakonnas muinsusesemete korjamistööd koolinõunike kaudu intensiivsemaks muuta".[1]

Püüti organiseerida usaldusliikmete võrku selliselt, et igas vallas oleks vähemalt üks usaldusliige. Seda eesmärki ei suudetud saavutada. Üldse saadi 41 usaldusliiget, nende hulgas palju õpetajaid, kuid just nemad ei teinud midagi muuseumi heaks. Mitmed vallad, nagu Pärsti, Uusna, Suure-Kõpu, Olustvere, Loodi, Tuhalaane, Õisu, Riidaja, Suislepa, Kaarli, Kurista, Lustivere, Pajusi, Uue-Põltsamaa, Vana-Põltsamaa, Rutikvere, olid ilma usaldusliikmeteta ja sealt muuseumile esemeid laekus õige vähe, saadi ainult need, mida inimesed ise saatsid või tõid, kogujaid seal ei liikunud. 41 usaldusliikmest ainult 18 tegeles kogumisega. Nad kogusid Kodu-uurimise Seltsi eksisteerimise aja jooksul kuni natsionaliseerimiseni esemeid järgmiselt:[2]

Nimi	Esemete arv
1. Peeter Algma	154
2. Hans Johanson	68
3. August Järvekülg	33
4. Tõnis Kihuoja	21
5. Arnold Kivi	47
6. Alfred Kivirähk	330
7. Johannes Kurrik	5
8. August Mikk	1068

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 1, l. 14.

[2] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 5: Viljandi muuseumi usaldusliikmete võrk.

Nimi	Esemete arv
9. Albert Napp	20
10. Tõnis Parri	737
11. Ants Pertma	112
12. Peterson	2
13. Liivi Pullisaar	23
14. Hilda Raidla	403
15. Joh. Raidla	9
16. Jaan Soopa	172
17. August Westren-Doll	418
18. August Wonder	11
Kokku	3633
Muuseumi juhatuse arvel	141
Kokku	3774 eset

See esemete arv laekus seltsi tegevusaja jooksul, millest suure osa moodustavad etnograafilised esemed, mündid, dokumentaalne materjal ja raamatud.

Alus muuseumi avamiseks pandi Viljandi Kirjandusliku Seltsi kogude ülevõtmisega 1935.a. aprillis. Saadi 1 autotäis arheoloogilisi esemeid ja 4 autotäit arhitektuurilisi esemeid.[1]

Arheoloogilise kogu moodustasid 93 tahvlit arheoloogiliste esemetega, kokku 1304 eset. Arhitektuuriline kogu koosnes ordulossi arhitektuurifragmentidest (kapiteelid, sambad, katusekivid, ilustuskivid, ahjupotid jne.), kokku 375 eset. Peale selle saadi veel mitmesuguseid muid esemeid, mis osalt pärinevad ordulossist, nagu tööriistad ja relvad. Kokku 155 eset.

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 8, l. 34.

Seega võeti kirjandusseltsilt üle 1834 eset.

Seega võib täie õigusega öelda, et Kodu-uurimise Seltsi muuseum on Ditmari-muuseumi orgaaniliseks jätkuks. Ditmari-muuseumi kogudele lisandusid hiljem kogutud etnograafilised esemed, mündid ja raamatud jm., moodustades ühtse terviku, Viljandi muuseumi fondi.

3.oktoobril 1935.aastal Kodu-uurimise Seltsi üldkoosolek võttis vastu muuseumi kodukorra, mis määras kindlaks muuseumi ülesanded, muuseumi juhtimise juhatuse ja nõukogu poolt, osakondade juhatajad ja nende ülesanded, usaldusliikmete valimise korra, varad ja tulud.

Samal koosolekul valiti muuseumi juhatus ja osakondade juhatajad. Juhatus valiti neljaliikmeline neljaks aastaks, kusjuures iga kahe aasta järel langeb välja kaks liiget. Muuseumi juhatajaks valiti A.Kivirähk, juhatuse liikmeiks: juhataja asetäitjaks A.Westren-Doll, sekretäriks T.Parri ja laekuriks A.Asberg. Osakondade juhatajaiks, ühtlasi nõukogu liikmeiks valiti: arheoloogia osakond - A.Westren-Doll; arhitektuuri osakond - Johannes Kurrik; etnograafilise osakonna puuajastu osakond - Villem Sasi, riideajastu osakond - Juuli Käsper; ajalooline osakond - A.Kivirähk ja August Kiisla; trükitoodete harulduste osakond - Tõnis Meier; kunsti osakond - Gustav Mootse.[1]

Muuseumi nõukogusse kuulusid: muuseumi juhataja, sekretär ja osakondade juhatajad, üks õigusteadlane (juriidiline nõuandja), üks kunstnik ja kaks kodu-uurimise seltsi esindajat, linna- ja maavalitsuse esindajad ning üks esindaja igast asutusest, kes toetas muuseumi aastas vähemalt 50 krooniga.

---

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 1, l. 19.

Kõige rohkem raskusi oli muuseumil ruumidega. Linnavalitsuse otsusega saadi ruumid (7 tuba) tasuta kasutamiseks endises aadlipreilide vanadekodus Tallinna ja Jakobsoni tn. nurgal, arvates 15.veebruarist 1935.aastal. Ruumide sisustamine ja ekspositsiooni korraldamine võttis rohkesti aega. Suure töö tegid ekspositsiooni korraldamisel Gustav Mootse ja Tõnis Parri.

Maja (nn.Fräulein-stift) C.R.Jakobsoni ja Tallinna tänava nurgal, kus 1936-1938 asus Viljandi muuseum.

16.veebruaril 1936 avati pidulikult Viljandi muuseum külastamiseks. Avaaktusel muuseumi juhataja A.Kivirähk esitas muuseumi tööst aruande, milles tegi teatavaks teeneliste usaldusliikmete valimise: A.Mikk, H.Raidla, T.Parri. A.Westren-Doll esitas referaadi muinasaja kultuurist. Rohkesti oli saabunud tervitusi, nende hulgas prof. H.Mooralt, mag. Schmiedehelmilt, Pärnu arheoloogia seltsilt, Haapsalu linnavalitsuselt ja muuseumi ühingult, Eesti Rahva Muuseumilt, Tallinna Mulkide Seltsilt, kes ühtlasi teatas, et mulkide selts annetab Viljandi muuseumile 100 krooni.

Muuseum oli avatud pühapäeviti kella 14-18. Seoses tähtpäevadega oli ka erandeid. Külastamistasu oli kõrge, täiskasvanutel 25 senti, kesk- ja kutsekoolide õpilastel 10 senti, algkooliõpilastel 5 senti. Kahtlemata see hoidis hulga inimesi muuseumist eemal. 27.märtsist kuni 2.aprillini toimus omakultuuri nädal. Sel puhul oli muuseum avatud: pühapäeval kella 13-17, tööpäevadel kella 16-18 ja turupäevadel kella 12-14. Külastamine oli tasuta. Huvi muuseumi vastu oli suur. Selle nädala jooksul külastas muuseumi 2898 inimest, seega rohkem kui eelneva kahe aasta jooksul kokku.

Kodu-uurimise Seltsi muuseumi külastati järgmiselt:[1]

Aastad	Külastajate arv
1936	1546
1937	1009
1938	3998
1939	568

Sama aja jooksul koguti ja võeti arvele esemeid:[2]

Aastad	Aasta jooksul koguti	Võeti arvele (kasvavalt)
1935	?	?
1936	978	2200
1937	427	2627
1938	316	2943
1939	642	3577

Muuseumi tegevust takistas ruumide küsimus, millest muu-

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 1: Kodu-uurimise Seltsi protokolli raamat.

[2] Sealsamas.

seum ei vabanenudki. Hoone, kus asus muuseum, anti üle Sõjaministeeriumi valdusse ning muuseum pidi sealt ära kolima. 1. juulil 1938 kolis muuseum eramajja Posti tn.10, kus ta sai 6 ruumi, kuuüüriga 40 krooni kuus. Linnavalitsus võttis muuseumi üüri enda kanda, andes selleks muuseumile iga kvartal toetust.[1]

Maja Posti tn.10, kus 1938-1942 asus Viljandi muuseum.

See oli siiski ajutine varjualune. Juba 1936. aastal pidas linnavalitsus plaani muuseumile hoone ehitamiseks, muidugi elanike annetuste abil. Sellest ei tulnud midagi välja, sest viljandlased ei tahtnud annetusi teha. Kaalutleti mitme hoone ümberehitamist, kuid rahapuudus takistas. Linnavalitsusele pakuti müüa kivimaja Jakobsoni tn.14, mille eest nõuti 22 000 krooni. Linnavalitsus oli nõus maksma 20 000 krooni. Linna volikogu liikmete hulgas oli ostu suhtes opositsioon ning majaomanik müüs maja kellelegi Tallinnas, kuigi volikogu otsustas maja osta. Nii muuseum jäigi majast ilma. Muuseumi ainelised rasku-

---

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 2, l. 5-8.

sed, sellest tingitud virelemine, kolimine, annetustest elamine on tüüpiline kodanlikule ühiskonnale.

Peale kogumise ja ekspositsiooni korraldamise muuseum muud sisulist tööd ei teinud. Ka muuseumi osakonnad ja sellest lähtuv ekspositsioon oli üles ehitatud täiesti ebateaduslikult, muuseumi korraldajate oma arusaamade ja suva järgi. Ekspositsioonis puudus ajaloo kronoloogia, mitmesuguste perioodide esemed olid segamini, puudus loogilisus. Esinesid väljamõeldud osakonnad: "puuajastu" ja "riideajastu". Ekspositsioonis esines ka Viljandimaaga mitteseotud fotosid (Saksamaast). Muuseumi juhatuse liige T.Parri jäi kangekaelselt oma ajastute ja osakondade (mida oli 7) juurde kindlaks. Viljandi muuseumi ekspositsioon oli kogumik vanu esemeid, ilma süsteemita, ebateaduslik.

Viljandi Kodu-uurimise Selts ja tema poolt avatud muuseum ei olnud enam seisuslikult suletud kitsa kildkonna ettevõtteks. Selts suutis rahvahulkades äratada huvi kodu-uurimise vastu peamiselt kahel teel: loengutega Viljandi minevikust ja esemete kogumisega muuseumile.

Selts pööras tähelepanu eesti rahva mineviku uurimisele, rääkis palju eesti rahvusest, paljastas saksa ordu ja parunite julmust eesti rahva orjastamisel, kuid vaikides läks mööda või siis suhtus vaenulikult eesti töölisklassi ja kehvtalurahva revolutsioonilisse võitlusse oma õiguste eest tööle ja ekspluateerimisest vabanemisele. Viljandi Kodu-uurimise Selts oli kodanliku intelligentsi ettevõte, töölisi seltsi liikmeskonda ei kuulunud, olid vaid üksikud talupidajad.

Seltsi teeneks tuleb lugeda muuseumi avamist, mis muutus laiemaid rahvahulki haaravaks ürituseks. Muuseumi avamisega

innustati elanikkonda eesti rahva ainelise kultuuri väärtuste kogumisele ja säilitamisele tulevaste põlvede jaoks, eriti just eesti etnograafiliste ja kultuurilooliste esemete ning vanema kirjanduse kogumisele ja säilitamisele. Seltsi poolt alustatud töö jätkub nõukogude perioodil, mis on praegusest Viljandi muuseumist teinud ühe paremate fondidega muuseumi, samuti on ta kasvanud suurimate kogudega koduloomuuseumiks Eesti NSV-s ja tõusnud kodu-uurimise keskuseks Viljandi rajoonis.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

II KODU-UURIMINE VILJANDI RAJOONIS NÕUKOGUDE PERIOODIL (1940-1963)

Sotsialistliku revolutsiooni võit Eestis 1940.aasta suvel avas rahva ees uued perspektiivid. Eesti töörahvas asub oma majanduse sotsialistlikule ümberkorraldamisele ja kultuurirevolutsiooni teostamisele.

Nõukogude korrale üleminek oli suureks murranguks ka kodu-uurimise arenguloos. Muidugi ei teostunud see murrang järsku, vaid selle tagajärjed ilmnesid alles pärast Suurt Isamaasõda.

1940.-1941.aastal likvideeriti Viljandis kodanlikud seltsid ja nende varad riigistati. Likvideeritud seltside hulgas oli ka Viljandi Kodu-uurimise Selts. Viimasele kuulunud Viljandi muuseum riigistati 11.novembril 1940.[1] Samast kuupäevast määrati endise Kodu-uurimise Seltsi sekretär Tõnis Parri natsionaliseeritud Viljandi muuseumi komissariks.[2]

Natsionaliseerimise tulemusena kadusid Viljandi muuseumil majanduslikud raskused, sest riik võttis muuseumi kulud enda kanda. Muuseumi sisulises töös siiski midagi ei muutunud. Nõukogude võim sai muuseumi näol pärandi, mis oli küllaltki ri kkalik, kuid süsteemitu. Selle korrastamiseks nõukogude muuseumiteaduse printsiipide alusel kulus ri da aastaid. Nõukogude võimu organid püüdsid üsna pea juhtida muuseumide töö nõukogude muuseumiteaduse printsiipide alusele, korraldades sel eesmärgil 7.-13.aprillini 1941.aastal Tartus Eesti muuseumitöötajatele

---

[1] VM Ar (= Viljandi Muuseumi Arhiiv), nim.1, s.-ü. 1, l. 8.

[2] Sealsamas, l. 13.

seminari. Sellest võttis osa ka Tõnis Parri, kes 1. aprillist 1941 oli määratud Viljandi muuseumi juhatajaks.

Kahjuks Viljandi muuseumi juhataja seminaril küll midagi kasulikku ei omandanud, kuigi seminari kava oli rikkalik ning seal käsitleti kõiki muuseumi sisulisse töösse puutuvaid küsimusi. Põhjus peitub selles, et T. Parri ei tahtnud midagi uut, mis seal püüti anda, omaks võtta. Seda tunnistavad tema oma sõnad, mis ta hiljem avalikult ütles uuesti tegutsema hakanud Kodu-uurimise Seltsi koosolekul 1943. aastal. "Väljapanekute suhtes siiski kursustel õpetatud tarkuste järele ma ei talitanud, vaid korraldasin oma isikliku parema arusaamise ja maitse järgi, ning ma arvan, et see ei ole muuseumile kahjuks tulnud."[1]

Nii ei mõtelnud muuseumi juhataja mitte ainult väljapanekute suhtes, vaid ka fondide korraldamise osas. Kogud olid ebatäielikud ja süsteemitult komplekteeritud. Tööliste elu-olu, töölisliikumist ja revolutsioonilist võitlust, samuti kaasaega käsitlevaid materjale ei uuritud ega kogutud üldse. Küll aga aeti nobedalt taga Viljandi linnapeade pilte ja muud selletaolist. Mõnikord aga võeti arvele lihtsalt ajalehe väljalõikeid ja tühiseid trükipilte. Suur hulk väärtuslikke esemeid oli täiesti ilma andmeteta või puudulikult andmetega varustatud, kaotades sellega oma väärtuse.

Viljandi muuseumi juhataja ei suutnud niipea ümber orienteeruda, oma senist tööd muuseumis kriitiliselt analüüsida ja tööle asuda vastavalt uutele tingimustele ja nõuetele.

Viljandi muuseum vabanes alalisest ruumide küsimusest.

---

[1] VM Ar, nim. 1, s.-ü. 2, l. 160.

Viljandi Maakonna Natsionaliseerimise Komisjoni otsusega 25. maist 1941 määrati muuseumile ruumid Tombi plats 10, kus muuseum asub tänapäevalgi.[1] Alanud Suur Isamaasõda aga takistas muuseumi uutesse ruumidesse kolimist. See sai siiski teoks 1942.aasta veebruaris. 1.mail 1942 avati muuseum külastamiseks uuesti.

Saksa fašistliku okupatsiooni ajal alustas uuesti tegevust Viljandi Kodu-uurimise Selts. Seltsi viimane juhatuse esimees Anton Suurkask, keda oli valitud esimeheks 28.oktoobril 1940 seoses esimehe A.Kivirähki lahkumisega Viljandist, pöördus 27.juulil 1943 avaldusega Pärnu-Viljandi prefekti poole, taotledes luba Kodu-uurimise Seltsi tegevuse jätkamiseks. Sisedirektori otsusega 14.oktoobril 1943 lubati Viljandi Kodu-uurimise Seltsil edasi tegutseda.[2]

28.novembril 1943 toimus Kodu-uurimise Seltsi üldkoosolek 19 osavõtjaga. Ülevaate seltsi tegevusest 1940.aastast kuni koosoleku päevani andis A.Suurkask, muuseumi tegevusest rääkis T.Parri. Valiti ka seltsi juhatus:

esimeheks	- Anton Suurkask,
esimehe I abiks	- Peeter Algma,
esimehe II abiks	- August Mikk,
sekretäriks	- Tõnis Parri,
sekretäri abiks	- Juuli Käsper,
laekuriks	- Anton Härma,
kogude hoidjaks	- Artur Jung.

---

[1] VM, Ar, nim. 1, s.-ü. 1, l. 76

[2] VM Ar, nim. 1, s.-ü. 2, l. 153.

Juhatuse liikmekandidaatideks valiti M.Roots, O.Niinemäe, M.Nõges.

Okupatsiooni aja jooksul viidi läbi üks seltsi üldkoosolek ja neli juhatuse koosolekut. Viimane juhatuse koosolek toimus 7.mail 1944.[1] Sellega lõppes Kodu-uurimise Seltsi tegevus Viljandis juba lõplikult. Ühtlasi lõppes kodu-uurimise arengus Viljandis teine periood - kodanliku Eesti periood.

1. Viljandi muuseum kui kodu-uurimise tööd organiseeriv ja juhtiv keskus Viljandi rajoonis

Viljandi vabastamisega saksa fašistlikust okupatsioonist 1944.a. sügisel algab kodu-uurimises Viljandi rajoonis kolmas - nõukogude periood.

Sõda ja fašistlik okupatsioon jättis oma jäljed ka kodu-uurimisele Viljandi rajoonis. Endise kodu-uurimise seltsi ja muuseumi usaldusliikmete võrk, kui aktiiv rahva hulgas, oli lagunenud. Tagajärjeks oli see, et palju suure väärtusega eksponaate, esemeid ja dokumentaalseid materjale, mis uurimistööks oleksid nii vajalikud, jäid muuseumil saamata ja hävisid sõja ajal.

Viljandi muuseumi varad õnneks ei saanud kannatada nii nagu teistes Eesti muuseumides. Kuid muuseum oli jäänud selleks, mis ta oli kodanlikul ajal, kuigi töötingimused olid hoopis paremad kui tollal. Nüüd muuseum sai palgalise koosseisu ja riikliku eelarve.

Muuseum oli jäänud ainukeseks kodu-uurimisega tegelevaks

---

[1] ENSV ORKA, f. 3754, nim. 1, s.-ü. 1, l. 44-47.

asutuseks. See asjaolu ise juba püstitas muuseumile vastavad ülesanded. Kuid peale selle veel püstitas muuseumi ette ülesanded muuseumide tööd juhtiv vabariiklik keskasutus - Kultuurhariduslike Asutuste Komitee Muuseumide Osakond.

Viljandi maakondlik muuseum pidi muutuma kodu-uurimistöö keskuseks, organiseerijaks ja juhtijaks maakonnas. Tuli taastada muuseumi korrespondentide võrk ja luua muuseumi ümber kodu-uurijatest aktiiv.

Kogumisalane töö tuli viia kindla plaani alusele, hakates koguma materjale kõikidelt elualadelt, eriti aga lähemast minevikust ja kaasajast, ning täitma muid fondides esinevaid lünki.

Viljandi muuseum Tombi plats 12.

Muuseumi ekspositsioon tuli ehitada üles marksistliku metodoloogia alusel ning likvideerida ebateaduslikud "osakonnad". Selle täitmiseks oli tarvis kogusid vajalikult täiendada,

et maakonna loodusest ja ajaloost saaks terviklikku pilti anda. Siin oli siiski veel üks objektiivne takistus, nimelt - kultuuripärandi hindamisel ei olnud veel ühtsetele seisukohtadele jõutud.

Nende ülesannete elluviimine ei olnud muidugi lihtne, ja ta ei läinudki kuigi libedasti.

1.aprillist 1945 kinnitati muuseumi direktoriks senine juhataja Tõnis Parri. Viimane oli küll ihu ja hingega muuseumi küljes kinni ning ta ei suutnud pikema aja vältel vahet teha eramuuseumi ja riikliku muuseumi vahel. Peale selle ta ei suutnud mõista seda, et muuseumi ekspositsioon tuleb üles ehitada nõukogude ajalooteaduse kontseptsioonidest lähtudes. See asjaolu vajutas pitseri muuseumi järgnevale tegevusele.

17.aprillil 1945 avati muuseum külastamiseks iga päev kindlal kellaajal. Siitpeale algas muuseumi töös aeglane, kuid pidev tõus kõigi näitajate osas.

Vaatamata püüdlustele ei suutnud muuseumi direktor T.Parri juhtida tööd muuseumis kaasaja nõuete kohaselt. Peale selle kasutas kultuurhariduse osakond ühte muuseumi koosseisulist kohta osakonna huvides, mille tagajärjel kannatas muuseumi töö. Tekkis vastuolu muuseumi kaadri valiku ja paigutamise küsimustes osakonna ja muuseumi vahel ning 26.detsembril 1946 määrati muuseumi direktoriks Aleksander Krahe, Tõnis Parri määrati muuseumi fondidehoidjaks.

A.Krahe ei pidanud kuigi kaua vastu. 20.juulil 1947 määrati muuseumi direktoriks endise Kodu-uurimise Seltsi teeneline usaldusliige August Mikk, kes vahepeal oli võetud tööle muuseumi teadusliku töötajana. A.Mikk töötas sellel kohal kuni 15.aprillini 1953, siis tema asemele suunati Rein Joost, kes

töötab praegugi sellel kohal.

1952.a. lõpul ja 1953.aasta algul sai Viljandi muuseum uue kaadri. T.Parri vabastati fondidehoidja kohalt ja ka vanem teaduslik kaastööline tuli uus - Henn Moora, kes töötab praegugi sellel kohal.

Kaadri vahetamine mõjus muuseumi tööle edasiviivalt. Muuseumi tulid kaasaegsed teadmised ja arusaamad ning tahe arendada edasi kodu-uurimist rajoonis.

1953.aasta oli Viljandi muuseumi töös murranguliseks aastaks. Koos uue kaadriga tulid muuseumi uued mõtted ja tööind. Tööplaan muutus sisukamaks ja pingelisemaks. Uurimistöö ja kogumistöö allutati ekspositsiooniplaanide vajaduste täitmisele. Rakendati ka neid väheseid kodu-uurijaid, keda muuseumitöötajad tundsid. Rajooni ajalehes avaldati artikleid, mille kaudu elanikkond sai teada muuseumi tegevusest. Töö tulemused aga ilmnesid peagi.

Muuseumi teaduslik töö ja kogumisalane töö peegeldub muuseumi külastajatele ekspositsiooni kaudu ja selle kvaliteet mõjustab külastajate arvu - häid väljapanekuid ja näitusi tullakse edaspidigi vaatama ja kutsutakse teisigi kaasa. Ekspositsiooni ja näituste kaudu muuseum kasvatab elanikkonda.

Muuseumi teadusliku töö paranemise ja fondide järjekindla kasvu tulemusena on ekspositsioon sõjajärgsetel aastatel kaks korda põhjalikult ümber korraldatud teaduslikel alustel ja korduvalt täiendatud. Seejuures on ekspositsiooni ulatus tunduvalt laienenud ning on omandanud kasvatava sisu.

1953.-1957.aastani toimus ekspositsiooni teistkordne põhjalik ümberkorraldamine ja täiendamine algusest kuni lõpuni.

Viidi sisse kronoloogiline ülesehitus, lähtudes Eesti NSV ajaloo uuest periodiseeringust. Parandati ekspositsiooni kujunduslikku külge. Kõige selle tulemusel ekspositsioon sai uue kaasaegse ilme, mida aitas tõsta uus, hele mööbel. Ekspositsioonis vähendati abimaterjale, andes võimaluse rohkem rääkida eksponaatidel enestel.

Muuseumi ekspositsioon koosneb kolmest osakonnast: loodusteaduste osakond, ajaloo osakond ja sotsialistliku ülesehitustöö osakond.

Loodusteaduste osakonna ekspositsioon, vaatamata tema pidevale täiendamisele, on siiski veel ebatäiuslik, ühekülgne, ega anna täit ülevaadet rajooni rikkalikust loodusest. Täiuslikult ja huvitavalt on esindatud ainult rajooni fauna, kuid geoloogiat ja floorat ekspositsioon ei kajasta, kuigi muuseumi fondides leidub geoloogilist ja botaanilist materjali. Põhjusi, miks muuseumi loodusteaduste osakonna ekspositsioon pole täielikult välja arendatud, on kaks: esiteks, muuseumil puudus teaduslik töötaja - loodusteadlane kuni 1960.aastani ja teiseks, muuseumil puudub pind, kuhu puuduv ekspositsioonilõik paigutada.

Ajaloo osakonna ekspositsioon on üles ehitatud kronoloogiliselt,lähtudes Eesti ajaloo periodiseeringust, alates mesoliitikumiga ja lõpetades 1924.aastaga. Ruumipuudus on takistanud ekspositsiooni järgmisi perioode avamast.

Sotsialistliku ülesehitustöö osakond annab ülevaate rajooni põllumajandusest, tööstusest ja kultuurielust tänapäeval. Siin puudub kronoloogiline ülesehitus, mis aga peaks olema.

Seoses kohaliku tööstuse reorganiseerimisega tuli tööstuse ekspositsioon maha võtta ja täielikult ümber töötada.

Kogu muuseumi ekspositsioon on koostatud originaalsetest

ja huvitavatest ning kohati täiesti unikaalsetest esemetest. Suurema osa ekspositsioonis leiduvaid esemeid on kogunud Viljandi rajooni kodu-uurijad, osa aga muuseumitöötajad ise, osa on toodud juhuslike leidudena.

Muuseumi fondide pidev täiendamine uute leidudega võimaldab ka ekspositsiooni täiendada ja huvitavamaks ning paremaks muuta.

Muuseumi fondide kiire täienemine sõjajärgseil aastail ja eriti tänapäeval kajastab muuseumi ja elanikkonna vahelist sidet, eriti aga arenevat kodu-uurimist Viljandi rajoonis.

Nurgake muuseumi etnograafiliste esemete hoidlast.

Muuseumi fondid sõjajärgseil aastail - 1945-1963 - on kasvanud järgmiselt:[1]

---

[1] Andmed on võetud Viljandi muuseumi aastaaruannetest.

Aastad	Esemete arv
1940	3577
1945	3771
1946	4650
1947	5758
1948	10 127
1949	12 661
1950	14 663
1951	21 904
1952	23 369
1953	29 256.
1954	29 244
1955	28 829
1956	28 407
1957	28 829
1958	29 513
1959	30 531
1960	32 043
1961	33 578
1962	36 838
1963	39 035

Seega käesolevaks aastaks on Viljandi muuseumi fondid kasvanud enam kui kümnekordseks, võrreldes 1940.aastaga, tõustes vabariigi esimeseks muuseumiks koduloo-, linna- ja memoriaalmuuseumide hulgas. Ainult vabariiklikud muuseumid, nagu Ajaloo, Etnograafia ja Loodusteaduste Muuseum omavad suuremaid fonde.

Nagu ülaltoodud tabelist nähtub, langes muuseumi fondide

seis aastail 1954-1957. Neil aastail Viljandi muuseum andis suure hulga eksponaate vabariigi teistele muuseumidele, nagu Teatri- ja Muusikamuuseumile, Tartu Linnamuuseumile, Valga ja Haapsalu koduloomuuseumidele jt.

Ka fondide koostis on palju mitmekesisem kui oli 1940.aastal. Peale raamatute, etnograafiliste ja arheoloogiliste esemete, müntide ja paberrahade on muuseumi fondides ohtrasti kultuuriloolisi materjale ja esemeid, fotosid, ajaloolise ja revolutsioonilise sisuga materjale, kaavikuid, geoloogilisi, botaanilisi ja zooloogilisi materjale, kunstiteoseid, kaasaegset etnograafiat, kohaliku tööstuse toodangu näidiseid, põllumajandust kajastavaid materjale.

Nurgake muuseumi raamatufondist.

Fondide peamised kasutajad (peale muuseumitöötajate) on kohalikud kodu-uurijad, kooliõpetajad, üliõpilased, teaduslikud töötajad.

Muuseumi autoriteeti ja populaarsust elanikkonna hulgas tõstis uus ekspositsioon, kvaliteetsed näitused (kujutavast ja tarbekunstist, kirjandusest, lilledest, seentest, etnograafiast, foto jne.) ning nende propageerimine ajalehe veergudel, samuti muuseumi tegevust tutvustavad artiklid. See aitas koondada kodu-uurijaid muuseumi ümber.

Muuseumi külastajate arv hakkas järjekindlalt suurenema. Muuseumi külastajate arvu suurenemist näitab alljärgnev tabel.[1]

Aastad	Külastajate arv
1940	483
1941	615
1942	1825
1943	?
1944	993
1945	1772
1946	2500
1947	8248
1948	11 814
1949	10 350
1950	10 615
1951	6495
1952	7561
1953	9189

[1] Andmed on võetud Viljandi muuseumi aastaaruannetest.

Aastad	Külastajate arv
1954	14 317
1955	11 902 (10 kuuga)
1956	3508 (IV kv. jooksul)
1957	14 140
1958	15 496
1959	15 804
1960	16 155
1961	18 575
1962	15 204
1963	19 011

Külastajate arvu mõjustab ka ilmastik. Nii vähenes külastajate arv 1962.aastal just suvekuudel, kui oli ekskursioonide liikumise aeg. Ekskursioone oli aga vähe, sest suvi oli vihmane.

Külastajaid on tavaliselt kahesuguseid: juhuslikud ja plaanipärased, s.o. kindla eesmärgiga külastajad. Juhuslikud külastajad tutvuvad üldiselt muuseumiga, ning saadud muljest sõltub, kas nad edaspidi veel tulevad või mitte. Osa nendest on aga Viljandit külastavad ekskursandid. Kindla eesmärgiga külastajad tutvuvad muuseumi ekspositsiooni teatud lõiguga või näitusega juba põhjalikult. Sagedased sellised külastajad on õpilased. Sageli organiseeritakse muuseumis koduloo tunde, klassijuhataja tunde, või külastatakse joonistustunnis mõnda kunstinäitust. Kahjuks leidub ka õpetajaid, kes kuidagi ei leia võimalust muuseumi ekspositsiooni või näituse kasutamiseks õppetöös, kuigi õpilased sageli seda paluvad.

Teaduslik töö Viljandi muuseumis toimub ENSV Kultuuriministeeriumi poolt kinnitatud teadusliku töö plaani alusel.

Viljandi muuseumis tegelevad teadusliku tööga neli töötajat.

Kuni 1953.aastani tegeldi teadusliku tööga pealiskaudselt, see seisis peamiselt ekspositsiooni- ja näituseplaanide koostamises. Suurimaks tööks enne 1953.aastat oli arheoloogiliste kaevamiste organiseerimine Naanu linnusel 2.-26.juulini 1952. aastal. Saadi 205 leidu.

1953.aasta suvest peale toimus murrang ka uurimistöös, omades tähtsaima koha muuseumi tööplaanis. Uurimistöö tulemused avaldati ajalehe "Tee Kommunismile" järgnevate joonealustena koos illustreeriva fotomaterjaliga. 1954.aastast alates avaldati muuseumi teadusliku töötaja Henn Moora ülevaated Viljandi rajooni ajaloost kõige vanemast ajast kuni 1918.aastani. Peale selle avaldati veel üksikuid teemasid, nagu:

"Pärnu-Viljandi-Tartu veeteest" (H.Moora),

"Viljandi parteiorganisatsiooni ajaloost" (R.Joost),

"Viljandi muusikaelu ajaloost" (R.Joost),

"Töölisajakirjandusest Viljandis" (H.Moora), jt.

Trükis avaldamata uurimusi ja ülevaateid on veel terve rida:

"Künnivareste noorte pesapoegade toitumisest Viljandis 1962. aastal" (U.Roosimaa).

"Künnivarese toitumisest Eesti NSV-s". Esitati autor U.Roosimaa poolt Tartus V Baltimaade ornitoloogilisel konverentsil 6.juulil 1963.a.

"Viljandimaa 1918.a. saksa okupatsiooni ajal" (R.Joost).

"Viljandimaa kodusõja ajal 1918-1920" (R.Joost).

"1924.a. 1.detsembri relvastatud ülestõus Viljandis" (R.Joost).

"Viljandi kodanliku diktatuuri perioodil" (R.Joost).

"Nõukogude võimu taaskehtestamine Viljandis ja Suure Isamaasõja aastad" (R.Joost).

"Viljandi pärast Suurt Isamaasõda" (H.Moora).

"Viljandi aastail 1951-1958" (H.Moora).

"Viljandi seitseaastaku aastail" (H.Moora).

"Viljandi koolidevõrgu kujunemine XVIII sajandist kuni I Maailmasõjani" (H.Moora).

Suur osa uurimustest ja ülevaadetest esitati referaatidena kodu-uurimise ringi üldkoosolekutel koos ettekannet täiendava rohke pildimaterjaliga ja muude esemetega.

1963.aastal ilmus trükist muuseumitöötajate kollektiivse tööna brošüür "Viljandi", mahuga 4 trükipoognat. Brošüür annab ülevaate Viljandi loodusest, ajaloost kõige vanemast ajast kuni tänapäevani, Viljandi looduslikest ja ajaloolistest vaatamisväärsustest ning Viljandi muuseumist.

Muuseumitöötajate initsiatiivil ja otsesel osavõtul hakkas ilmuma 12.aprillil 1959.aastal ajalehe "Tee Kommunismile" lisaleht "Kodu-uurimise radadel". Lisaleht leidis lugejate heakskiitu ja sooja vastuvõttu. Hakkas laekuma kodu-uurijate kaastööd. Kahjuks sai lisalehte ilmuda ainult kaks numbrit, siis keelati see seoses paberifondiga ära. Seejärel hakkas ilmuma rubriik "Kodu-uurimise radadel", mis ilmub käesoleva ajani. Et rubriigi maht on poole väiksem lisalehest, siis pole võimalik seal avaldada ulatuslikumaid uurimusi. Rubriigis avaldatakse kodu-uurijate tööde paremikust lühemaid referaate ja ülevaate artikleid.

Ajalehes avaldatud kirjutiste põhjal koostati Nekrassovinim. Viljandi Rajooniraamatukogus koduloolline kartoteek ja ajaleheväljalõigetest temaatilised koduloolised mapid. Need on leidnud laialdast kasutamist õpilaste ja asjaarmastajate poolt.

Teaduslikus töös astuti samm edasi ka loodusteaduste osakonnas. Töötati läbi muuseumi geoloogilised, botaanilised ja faunistilised kogud. Viidi läbi valgetoonekurgede loendus 1962.aastal. Rõngastati suurel arvul linde.

Väärilisel kohal Viljandi muuseumi teadusliku töö plaanis on arheoloogilised kaevamistööd. Muuseum on organiseerinud järgmised arheoloogilised kaevamistööd:

Arheoloogilised kaevamised Naanu linnusel
1952.a. juulis.

2.-26.juulini 1952 Naanu linnusel. Saadi 205 leidu. Määrati kindlaks linnuse hävimise aeg.

1953.aasta suvel lühiajalised kaevamised keskaegsetel külakalmetel: Aimlas, Tuhalaanes ja Vastemõisas. Saadi 57 leidu.

1961.aasta juulis Siimusaare mesoliitilisel asulakohal. Saadi 239 leidu. Lahti kaevati 20 m^2.

1962.aasta juulis Siimusaare mesoliitilisel asulakohal. Lahti kaevati 72 m^2. Saadi 639 leidu.

1963.aasta juulis Siimusaare mesoliitilisel asulakohal. Lahti kaevati 78 m^2. Saadi 1200 leidu.

Arheoloogilised kaevamised mesoliitilisel asulakohal Siimusaarel 1962.a. juulis.

Kaevamistega selgitati välja, et asulakohal on elatud pidevalt mesoliitikumist peale kuni rauaajani. Seda oletust kinnitavad tulekivist valmistatud tööriistad, lihvitud kivist tööriistad, keraamiliste nõude killud, üks pronksist ja üks rauast leid. Söeanalüüsid aga annavad lõpliku otsuse. Asulakoha piire ei õnnestunud veel kindlaks teha. See jäi 1964.aasta kaevamistööde ülesandeks.

Muuseumi ümber koondunud kodu-uurijad andsid omapoolse panuse teadusliku töö edasiarendamisele. Kodu-uurijad kogusid suure teadusliku väärtusega dokumente, esemelisi materjale ja andmeid, nagu teemade "1905.-1907.aasta revolutsioon Viljandimaal", "Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Viljandimaal" ja paljude teiste läbitöötamisel. Aktiivi koondamine muuseumi ümber kodu-uurimise ringide näol oli olulise tähtsusega saavutuseks.

Kodu-uurimise ringide loomisele asusid muueumitöötajad juba 1946.aastal. Et haarata organiseerimistööga laiemaid hulki ja inimesi, kes on elanikkonnaga tihedalt seotud, selleks otsustati pöörduda kultuurhariduse liinis töötajate poole. Kultuurhariduse osakonna juhataja ja muuseumi direktor pöördusid ühise kirjaga 19.oktoobril 1946 kõigi Viljandimaa kultuuritöötajate poole. Kirjas tehti neile ettepanek organiseerida ümbruskonnas erialaseid kodu-uurimise ringe, kelle ülesandeks oleks koguda Suure-Isamaasõja ja partisanivõitlusega seotud materjale, või koguda rahvaluulet ja legende, või vanade tööja tarberiistade, riietusesemete jne. kogumine.[1]

Seejärel koostati muuseumi töötajate poolt juhend "Kultuurhariduse liinis töötajate ülesanded kodu-uurimistöös Viljandi linnas ja maakonnas", mis jagati kõikidele kultuuriasutustele. Juhendis on näidatud kodu-uurimise ringide ülesanded, samuti antakse juhtnööre, mida ja kuidas koguda.[2]

Teiseks koostati kodu-uurimise ringide ajaloosektsioonidele "Juhiseid sõduriluule kogumiseks", milles antakse juhtnööre algupärase sõduriluule, vanasõnade, näidendite, kommetetraditsioonide, mängude, käsikirjaliste sõdurilaulikute, pillide jne. kogumiseks.[3]

Kultuuritöötajate seminaridel esinesid muuseumitöötajad selgitavate sõnavõttudega ja kutsusid üles looma iga rahvamaja juurde kodu-uurimise ringi.

Juba 28.oktoobril 1946 saabus muuseumi esimene kirjalik teade, et Suislepa valda on moodustatud kaks kodu-uurimise

---

1 VM Ar, nim. 1, s.-ü. 5, l. 141.

2 Sealsamas, l. 134.

3 Sealsamas, l. 127.

ringi, 1) Isamaasõja materjalide kogumise ring ja 2) Legendide ja vanaaegsete esemete kogumise ring.[1] Nende järel tekkis kodu-uurimise ringe veel Rimmu-Kariste rahvamaja juures, Kõpus, Vastemõisas, Hallistes ja mujal, kokku 12 ringi. Need ringid olid enamuses elujõuetud, peale Kõpu, Vastemõisa ja mõne teise kodu-uurimise ringi, ning lagunesid peagi. Osa neist, nagu Vastemõisas, tegutses kogumisega kuni rajoneerimiseni ja läks siis Viljandi küljest ära uutesse rajoonidesse. Sellega lõppes nende ringide tegevus. Osa ringe lagunes seoses rajoneerimisega veel seetõttu, et ringide juhid lahkusid töö- ja elukoha muutuse tõttu. Hiljem, 1950-ndate aastate lõpul, organiseeriti kodu-uurimise ringid veel Mustlas, Holstres, Suure-Jaanis ja Viljandis. Nii elas muuseumi aktiivi loomine läbi tõusu ja languse perioode, kuid ikkagi on nad jätnud oma jälje kodu-uurimise arenguloosse.

2. Kõpu kodu-uurimise ring

1947.aasta lõpul organiseeriti kodu-uurimise ring Kõpus. See jäi pikemaks ajaks kõige aktiivsemalt tegutsevaks kodu-uurimise ringiks Viljandi maakonnas ja hiljem rajoonis.

Kõpu 7-liikmeline kodu-uurimise ring organiseeriti kõpu külaraamatukogu juurde Ivvo Ama juhtimisel. Ring tekkis vastuseks Viljandi muuseumi direktori August Miku üleskutsele kultuurharidusala töötajatele: abistada Viljandi muuseumi ajalooliste ja etnograafiliste materjalide kogumisel ning organiseerida selleks kohtadel kodu-uurimise ringe.

---

[1] VM Ar, nim. 1, s.-ü. 5, l. 132

Kõpu kodu-uurimise ringi (nagu paljude teiste) organiseerimine toimus ajal, kus metsadesse peitunud bandiidid terroriseerisid kohalikke elanikke, mistõttu oli raske leida tööst osavõtjaid. Seetõttu ei juletud inimesi majja lasta, ka vanavara kogujaid, kuna ei teatud, kellega on tegemist.

Ringi kuulusid eakamad inimesed valla igast sopist. Selline liikmete paigutus aga raskendas töökoosolekute läbiviimist. Sel põhjusel tuli ringijuhil Ivvo Amal sagedamini kasutada individuaalset informeerimist ja ülesannete andmist.

Peagi hakkas kogunema mitmesuguseid vanu esemeid, nagu puust töö- ja tarberiistu, münte, revolutsioonilisi ja kultuuriloolisi esemeid ja dokumente, fotosid ja raamatuid.

Erilise hoo saavutas kõpu kodu-uurimise ringi tegevus 1949.aastal. Sel ajal toimus massiline kollektiviseerimisliikumine. See ajalooline sündmus esitas Kõpu kodu-uurijatele kahesugused ülesanded. Kadumisele määratud vanataludest tuli koguda minevikku kuuluvaid esemeid, uutest kolhoosidest aga säilitada kõike, mis tulevastele põlvedele võiksid kujukalt näidata seda põllumajanduses murrangulist etappi.

Ringi liikmed käisid läbi enamiku majapidamisi ringi tööpiirkonnas. Selle töö tulemuseks oli 358 numbrit mitmesuguseid esemeid ja materjale.[1] Tähelepanuväärne on ka see, et kõik nimetatud esemed saadi vabatahtlike annetuste teel, mitte aga ostudena. Peale ainelise vanavara kirjutati üles terve hulk mälestusi ja legende kohalikelt vanematelt inimestelt. Kõik kogutud esemed anti üle Viljandi muuseumile.

26.novembril 1949 avaldas "Sirp ja Vasar" järgmise sisuga

---

[1] Viljandi muuseumi vastuvõtu aktidest saadud andmeil.

artikli:"Hiljuti toimus Viljandis vabariiklik muuseumitöötajate seminar, millest osavõtjad tutvusid muuseas ka Viljandimaa rahvamajade juures ellukutsutud kodu-uurimisringide tegevusega. Muuseumi teaduslikud kaastöötajad tõstsid seniste saavutuste poolest välja Kõpu rahvamaja kodu-uurimisringi, mis on pidevalt töötanud juba 1947.aastast saadik. Selle aja jooksul on Viljandi muuseumile kogutud ning üle antud 12 eset revolutsiooni ning Suure-Isamaasõja päevilt, 78 mitmesugust muud ajaloolist eset, 27 eset kultuurajaloolist ja 61 etnograafilist materjali, 45 fotot ja 22 vanaaegset münti. Suur osa sellest materjalist on teadusliku uurimise seisukohalt väga vajalik. Praegu on Kõpu rahvamaja kodu-uurimise ring kogunud veel üle 100 eseme, mis ligemal ajal antakse muuseumile üle. Viljandi muuseum, kes on kodu-uurimisringide töö korraldajaks maakonnas, otsustas Kõpu rahvamajale määrata I preemia. Vastemõisa valla kodu-uurimisringile määrati III preemia. Üldse tegutseb Viljandimaal 12 kodu-uurimisringi."

Eduka kogumistöö eest premeeris Viljandi muuseum Kõpu kodu-uurimise ringi 20 ilukirjandusliku teosega, mis ringi liikmete vahel ära jaotati.

Kõpu kodu-uurimise ringil oli kavatsus osa kogutud esemetest korraldada ekspositsioon, kuid see ei õnnestunud ruumide puudumise tõttu.

1954.aastal kirjastas ENSV Kultuuriministeeriumi Kultuurharidustöö Metoodiline Keskkabinet brošüüri "Materjale koduloo-ringide organiseerimiseks ja tööks", mis andis kodu-uurijatele hoopis laiaulatuslikuma programmi kui kõik eelmised juhendid. Selles brošüüris nähakse ette oma kodukoha ümbruse ajaloolise mineviku uurimise kõrval abi osutamine kohalikele organisat-

sioonidele riiklike ülesannete täitmisel, mida näevad ette NSVL rahvamajanduse arendamise plaanid, NLKP Keskkomitee määrused ja otsused põllumajanduse edasiarendamise ja rahva tarbeesemete tootmise laiendamise alal. Seejuures rõhutatakse, et erilist tähelepanu koduloo ringi tööplaani temaatikas tuleb omistada kaasaja aktuaalsetele päevaküsimustele.[1]

Kõpu kodu-uurimise ring arutas senise töö tulemusi ja uusi ülesandeid ning jõuti otsusele, et töö ringis tuleb teisiti organiseerida. Ringi koosseisus toimus muutusi. Peatähelepanu koondus nüüd põllumajandusnurga organiseerimisele Kõpu külanõukogu hoones.

1956.aastal tuli põllumajandusnurk likvideerida, sest külanõukogu andis selle ruumi õpetajale korteriks. Samal ajal aga Kõpu raamatukogu sai omaette ruumid ning töö viidi üle raamatukogu juurde. Nüüd otsustati korraldada ka eksposits ioon ringi poolt kogutud esemetest. Selleks Viljandi muuseum laenutas mõned vitriinid, ringi liikmed aga kogusid veel esemeid. Ekspositsiooni, mis võttis enda alla algul ühe seina, hiljem raamatukogu väiksema toa, paigutati üle 100 eseme, hiljem seda täiendati järjekindlalt uute leidudega.

Ekspositsioon andis ülevaate Kõpu talurahva elust-olust XIX sajandi keskelt kuni kaasajani, revolutsioonilisest liikumisest ja Kõpu kultuurielust. Kogutud ja välja pandud oli mitmeid unikaalseid ja haruldasi esemeid. Kavatsusel oli anda näitlik ülevaade kohaliku talurahva tootmisvahenditest - koodist kombainini ja härjaikkest traktorini. See hea kavatsus jäi pooleli.

---

[1] Kultuurharidustöö Metoodiline Keskkabinet. Materjale koduloo ringide organiseerimiseks ja tööks, Tallinn, 1954.

Kôpu koduloonurk 1956.aastal. Vasakul seisab Kôpu kodu-uurimise ringi juhataja Ivvo Ama.

Kôpu raamatukogu fond täienes pidevalt, nii et tekkis ruumipuudus. Peale selle kerkis päevakorda kolimine uutesse ruumidesse Kôpu uues kultuurimajas. Ja lôpuks läks pensionile Kôpu kodu-uurimise ringi senine organisaator Ivvo Ama.

1962.aastal, pärast seda kui raamatukogu kolis kultuurimajja, ei leitud kusagil ruumi koduloonurgale. Osa kodu-uurimise ringi poolt kogutud esemetest vôttis endale Kôpu 8-klassiline kool, osa sai endale Ajaloo Muuseum, môned esemed aga kadusid üldse ära. Ülejäänud esemed, kokku 153 eset, sai endale Viljandi muuseum 1962.aasta lôpul.

Kogumistöö kôrval Kôpu kodu-uurijad esinesid vähesel määral ka ettekannetega väljaselgitatud materjalide põhjal. Need käsitlevad kôik Kôpu ümbruse ajalugu ja kultuuriloolisi sündmusi. Huvitavam ja sisukam nendest oli Ivvo Ama ettekanne seoses Kôpu segakoori 75 aasta juubeliga.

Koduloonurga likvideerimine ruumide puudumise tôttu, Ivvo

Ama siirdumine pensionile ja tema haigestumine olid Kôpu kodu-uurimise ringi tegevuse lôpetamise põhjuseks. 15 aastat tegutsenud ringi suretas välja bürokraatia, kes ei leidnud ringile nurgakest uues suures kultuurimajas.

Kôpu kodu-uurimise ring tegi ära sellise töö, mille tulemus elab igavesti Viljandi muuseumi varasalvedes, seni kuni eksisteerib muuseum ja kodu-uurimine.

3. Viljandi muuseumi kodu-uurimise ring

Veel enne, kui muuseumitöötajad esitasid üleskutse kodu-uurimise ringide loomiseks kultuuriasutuste juurde, üritati kodu-uurimise ring organiseerida muuseumi juurde. Juba 1946.a. suvel tehti sellega algust. Koostati isegi ringi liikmete nimekiri, kuhu kanti 50 nime kohaliku intelligentsi hulgast, keda loodeti ringi liikmeks värvata. Paljud neist andsidki nôusolekku ringis töötamiseks.

Ringi koosseisus kavatseti organiseerida kolm sektsiooni: 1) maakonna ajaloo uurimise, 2) maavarade uurimise ja 3) etnograafiline sektsioon.

Septembris 1946 koostati muuseumi kodu-uurimise ringile plaan-programm 1.oktoobrist kuni 31.detsembrini 1946. Plaan nägi ette tööülesanded igale sektsioonile.

Maakonna ajaloo uurimise sektsioonil oli ülesandeks koostada Suure Isamaasôja sündmuste kroonika, koostada Suurest Isamaasôjast osavôtjate nimekiri maakonna elanike hulgast, samuti fašistide poolt hukatute nimekiri; koostada maakonna ajalooliste kohtade, mis on seotud Suure Isamaasôja sündmustega,

nimestik; koguda sõjasündmuste mälestusi; koguda materjale kohalike revolutsioonitegelaste kohta.

Kohalike maavarade uurimise sektsiooni ülesanneteks oli maavarade mineraalide määramine välistundemärkide järgi; rauamaagi, turba, põlevkivi, liiva, savi, grafiidi jne. leiukohtade määramine, nende hulga kindlakstegemine; koostada kaart, millel ära märkida Viljandi maakonna maavarade liigid ja ulatus; koguda maakonnas esinevate maavarade proovid, varustades need selgitava etiketaažiga ning korraldada vastav näitus.

Etnograafilise sektsiooni tööülesanneteks oli rahvaluule kogumine, etnograafiliste esemete kogumine, kogutud materjalidest korraldada näitus.[1]

Nagu plaani andmetest nähtub, olid kodu-uurimise ringi ülesanded ühe kvartali jaoks küllaltki laialdased. Nende ülesannete täitmiseks oleks vaja olnud suurt liikmete arvu ringis. Vähe eeldusi oli maavarade uurimise sektsioonil, sest teaduslikud asutused olid ammugi oma töö esitatud ülesannete ulatuses teinud. Kahtlane, kas muuseumi sektsioon oleks suutnud midagi uut anda. Sektsiooni liikmete oma lõbuks ja silmaringi laiendamiseks nad võisid ju nende küsimustega tegelda. Nähtavasti nendest kaalutlustest lähtudes pöörduski muuseumi direktor T.Parri 4.novembril 1946 ENSV Riikliku Plaanikomisjoni juures asuva Eesti NSV Majanduse Teadusliku Uurimise Instituudi poole kirjaga, milles ta esitab maavarade uurimise sektsiooni ülesanded ning palub juhiseid tööks koos arvamusega, kas koduuurijad on suutelised A.Luha teoses "Eesti NSV maavarad" mai-

---

1 VM Ar, nim. 1, s.-ü. 4, l. 121.

nitud andmete kogumiseks.[1] Ei ole teada, missugune vastus nimetatud kirjale saabus.

Puuduvad andmed, millal muuseumi kodu-uurimise ring tööle hakkas ja missuguste tulemustega ta töötas. Tõenäoliselt ring tööle ei hakanudki.

4. juunil 1949 loodi muuseumi direktori A.Miku algatusel Viljandi muuseumi juurde loodusuurijate ring. Asutamise ajal astus ringi 9 noort, hiljem liikmete arv kasvas 56-ni. Ringi esimeheks valiti Ülo Järvekülg (praegu Zooloogia Muuseumi töötaja) ja aseesimeheks Olav Renno (praegu Matsalu looduskaitse ala teaduslik töötaja). Ringi liikmeskond oli jagatud 8 sektsiooni, kuid ornitoloogia sektsioon veel vanade ja noorte rühmadeks.[2]

Ornitoloogia sektsiooni noorterühma liikmed pidid sooritama eksami komisjoni ees, kuhu kuulusid ringi esimees, sektsiooni juhataja ja üks vanaderühma liige. Eksami sooritanu arvati vanaderühma koosseisu ja talle usaldati edaspidi vastutusrikkamaid ülesandeid. Eksami sooritamiseks esitati noortele järgmised nõuded:

1. Esitada referaat oma vaatlusandmetest.
2. Mõõta ja määrata komisjoni ees üks lind.
3. Tunda eesti ja ladina keeles kõik levinumad paigalinnud (20) ja viis rändlindu ning teada nende asetus Eesti linnustiku süsteemis.
4. Tunda pilttahvlite järgi kõik ENSV paigalinnud.
5. Tunda täielikult linnukeha terminoloogiat.

---

[1] VM Ar, nim. 1, s.-ü. 4, l. 136.

[2] VM Ar, nim. 1, s.-ü. 9, l. 47 ja 48.

6. Osata kasutada määramistabeleid.

7. Esitada isiklikud ornitoloogilised vaatlusmärkmikud.

Loodusuurijate ringi ülesanded tööplaani järgi: uurida pidevalt Viljandimaa faunat ja floorat; uurida ja omandada uusi meetodeid bioloogiateaduses ning võtta šefluse alla muuseumi bioloogiasektor.

Loodusuurijate ring korraldas pikki uurimisekskursioone Viljandimaa piirides; tehti arvukalt ornitoloogilisi lähisvaatlusi; koguti bioloogilist materjali; valmistati linnukaavikuid ja teaduslikke nahku, millest osa saadeti Teaduste Akadeemiale, preparaate (roomajatest ja luustikest); kollektsioneeriti liblikaid, rõngastati linde, hävitati kahjulikke linde ja närilisi.

Uurimisekskursioonide ja vaatluste ajal leiti Lemmjõel metssiga, koguti andmeid põtrade leviku kohta. 8.oktoobril 1949 avastas Ülo Järvekülg Viljandimaal esimese jäälinnu Uueveski orus.

Peale praktilise tegevuse oli tööplaanis ka teoreetilisi loenguid ja referaate. Need olid kahesugused:

1. Referaadid ringi liikmete individuaalse töö suunamiseks. Näiteks: Ornitoloogiline osa Ch.Darwini raamatus "Ühe loodusuurija reis ümber maailma purjekal "Beagle""; Haruldasemate lindude levik ja leiud Eestis; Kasulikud ja kahjulikud linnud Viljandimaal; Liblikate kasvatamine, selle tähtsus ja majanduslikult kasulikke liblikaid.

2. Referaadid, mis põhinesid isiklikel vaatlusandmetel. Näiteks: Mõõteandmete kõikumine liigi piirides (O.Renno); Lindude ränne 1949.a. sügisperioodil (O.Renno). Andmed seltsi Pici levikust ning ökoloogiast Viljandis (H.Hellat).

Igal ringi liikmel oli vaatluste kaust, kuhu ta tegi sissekanded oma vaatlusülesannete kohaselt. Vaatluste koondandmed saadeti Loodusuurijate Seltsile.

Loodusuurijate ringis oli palju noori, kes elasid Mustlas, kuid tahtsid tööst osa võtta vaatamata kaugusele Viljandist. Siiski oli käimine nii kaugele raskendatud. Et anda võimalust kõigile asjast huvitatuile ringi tööst osa võtta, selleks loodi Mustlasse Viljandi muuseumi loodusuurijate ringi osakond 4.detsembril 1949.aastal. Osakonna juhatajaks valiti Endel Tuul.

1950.aasta sügisel lahkusid Viljandist loodusuurijate ringi esimees Ü.Järvekülg ja aseesimees O.Renno. Selle tagajärjel hakkas ringi tegevus oma aktiivsust kaotama ja lõpuks suri välja. Ei leitud enam sellist aktiivset asjast huvitatud inimest, kes oleks ringi töö juhtimise enda kätte võtnud ja kindlalt juhtinud.

Viljandi muuseumi loodusuurijate ring, vaatamata oma lühiajalisele tegevusele, jättis palju väärtuslikku muuseumi loodusteaduslikesse kogudesse.

Uuesti tõusis muuseumis päevakorda kodu-uurimise ringi loomine, mis aga kuidagi ei edenenud. Mitmel korral katsetati kodu-uurimise ringi moodustada Viljandi rajooni kultuurimaja juurde, aga tulemusteta.

14.jaanuaril 1957 toimus Viljandi muuseumi kodu-uurimise ringi asutav koosolek. Koosolekust võttis osa 7 kodu-uurijat: Juhan Ainlaid, August Mikk, Henn Moora, Juhan Muks, Kaarli Naanuri, Leo Vellema ja Aleksander Paia.

Koosolijad koostasid perspektiivse tegevuskava 1957.aastaks, mis otsustati esitada järgmisele koosolekule kinnitami-

seks. Ka ringi juhatuse valimine otsustati läbi viia järgmisel koosolekul, milleks määrati 21.veebruar 1957.[1]

Teisel koosolekul, millest võttis osa 14 kodu-uurijat, valiti ringi juhatuse esimeheks Kaarli Naanuri, aseesimeheks Leo Vellema, sekretäriks Leida Karu.

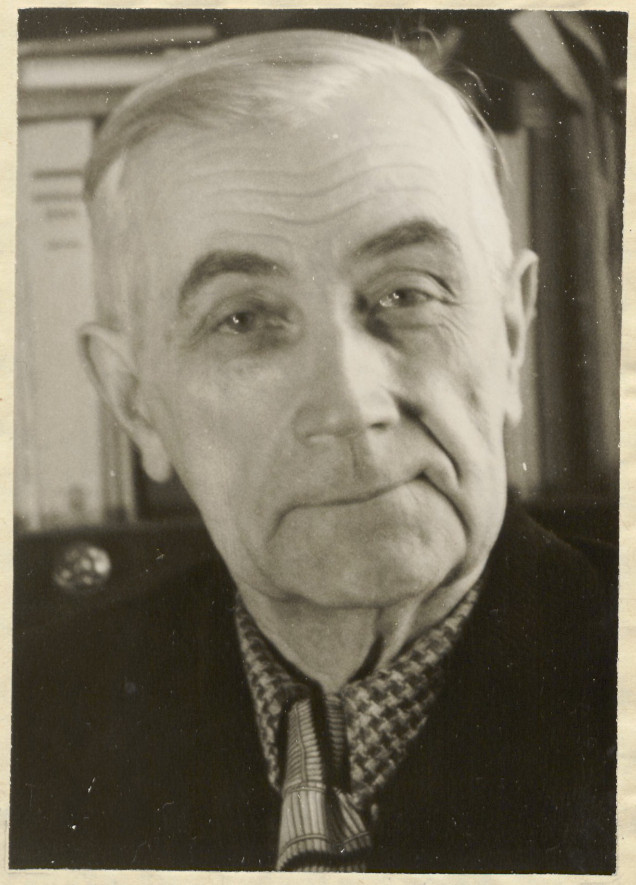

Viljandi muuseumi kodu-uurimise ringi juhatuse esimees Kaarli Naanuri.

Koosolek kinnitas ka tööplaani 1957.aastaks. Sellesse võeti mitmesuguste materjalide ja esemete kogumise, eriti Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga seotud materjale, mis akajastaksid Viljandi töörahva revolutsioonilist tegevust.

Uurimise ja ettekannete plaani võeti järgmised teemad:

---

[1] VM kodu-uurimise ringi protokollide raamat. Protokoll nr.1, 14.I 1957.

- Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamine ja teostamine Viljandimaal.
- Viljandi XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul.
- Vanemate taluhoonete tüübid ja nende kirjeldamine.
- Etnograafilisest kogumistööst.
- Viljandi vanimast ajaloost.
- XIX sajandi teise poole silmapaistvaid kultuuritegelasi ja nendega seotud kohti Viljandi ümbrusest.

Suvekuudel otsustati ettekandeid mitte esitada, vaid tegutseda väljas, korraldada õppeekskursioone, pildistada vanu taluhooneid, ajaloolisi paiku, kultuuriloolisi ja looduslikke mälestusmärke, sotsialistliku ülesehitustöö saavutusi, koguda muinsusesemeid ja ettekanneteks vajalikke materjale. Pearõhk pandi Oktoobrirevolutsiooniga seotud materjalide kogumisele, mida saaks kasutada muuseumis teostatavas selle perioodi ekspositsioonis.[1]

Nähti ette ka võimalikke muudatusi tööplaanis. Ringi juhatusele anti õigus vastavalt vajadusele teha tööplaanis muudatusi. Töökoosolekuid otsustati pidada üks kord kuu jooksul, kusjuures järgneva kuu koosoleku päev määrati kindlaks eelneval koosolekul. Ühtlasi teatati koosolekust kohaliku ajalehe "Tee Kommunismile" kaudu paar päeva enne koosolekut, isiklikke kutseid ei saadetud.

Nii alustas tööd Viljandi muuseumi kodu-uurimise ring.

Esimesel tegevusaastal jäigi liikmete arv kodu-uurimise ringis püsima 14-le. Kuid igal töökoosolekul viibis vabakuulajaid, kellest osa astus ringi liikmeks ja hakkas aktiivselt

---

[1] VM kodu-uurimise ringi protokollide raamat. Protokoll nr.2, 21.II 1957.

tööst osa võtma.

Olulise tähtsusega oli aruande- ja valimiskoosolek ringi esimese tegevusaasta tulemustest. Juba esimesel koosolekul pärast aruannet oli ringis 26 liiget ja teisel koosolekul 42. Sellele ongi liikmete arv püsima jäänud.

Esimesel aruandekoosolekul otsustati edaspidi töökoosolekuid korraldada sagedamini, senise ühe korra asemel iga kuu kaks korda.

Suure arvu ringi liikmete hulgas leidus mitmesuguse huvialaga inimesi. Sellest lähtudes otsustas ringi juhatus luua kolm sektsiooni: ajaloo, loodusteaduste ja kunsti sektsiooni. Viimasesse koondus 10 kohalikku kunstnikku. Nende nõudmised aga muutusid sellisteks, mida muuseumitöötajad ei olnud võimelised täitma (nad nõudsid ateljeed) ja mõne kuu pärast sektsiooni töö soikus. Ka ajaloo ja loodusteaduste sektsiooni töö oli lõtv just organisatsioonilisest küljest. Toimus rohkem individuaalne tegevus ja üldkoosolekud.

26.oktoobril 1962 reorganiseeriti muuseumi kodu-uurimise ringi töö ja juhtimine. Toimus ümberregistreerimine sektsioonidesse, mis hakkasid tegutsema omaette tööplaanide alusel, valisid endale juhatuse. Loodi kaks sektsiooni: loodusteaduste ja ajaloo-kultuuriloo sektsioon. Passiivsed liikmed lülitati välja. Kummassegi sektsiooni registreerus 20 kodu-uurijat, seega on ringis 40 kodu-uurijat.

Töö ringis muutus palju konkreetsemaks. Iga sektsiooni liige pidi valima endale uurimiseks teema ja andma selle valmimiseks ligikaudse tähtaja. Sektsioonide koosolekutel arutatakse uurimisteemadega seotud küsimusi, kuulatakse valminud

referaate, märgitakse üles loodusvaatluste tulemusi ja tähelepanekuid. Esitatakse ettepanekuid ringi üldkoosolekul esinemiseks, ürituste organiseerimiseks ringis.

Reorganiseerimisega kaasnes ringi juhatuse ülesannete muutumine, samuti juhatuse struktuur. Nüüd sektsioonide juhatajad kuuluvad automaatselt ringi juhatusse aseesimeestena. Üldkoosolek valib ringi juhatuse esimehe, sekretäri ja krooniku. Juhatus koostab tööplaani sektsioonide ettepanekute põhjal ja täiendab omapoolsete üritustega, organiseerib üldkoosolekuid, ekskursioone, kohtumisi ja muid üritusi.

Et kodu-uurimise ringi tegevus oleks sisukam ja tulemusrikkam, selleks on kasutatud mitmesuguseid töövorme. Need on olnud: ettekanded, vaidlusõhtud, kohtumised, matkad, ekskursioonid, esemete kogumine, näituste organiseerimine.

Ettekanded on koostatud uurimistöö tulemuste põhjal ning selleks on kasutatud mitte ainult kohapeal leiduvaid materjale, vaid ka Tallinna ja Tartu arhiivide ning kirjandusmuuseumi materjale. Teatud osa on ka mälestustel, mis on kahtlasema väärtusega. Üldkoosolekul on esitatud paremini läbitöötatud teemad.

Tavaliselt ettekandja oma teema täienduseks ja illustreerimiseks kasutab näitlikke vahendeid. Selleks on olnud fotod, kaardid, skeemid, joonised, piltpostkaardid, reproduktsioonid. Neid näidatakse kuulajatele epidiaskoobi abil. Nende kõrval kasutatakse ka originaalseid esemeid, nagu raamatuid, dokumente, rahvariideid, muid etnograafilisi esemeid, arheoloogilisi leide jm., mida kodu-uurijad on selleks kogunud või kasutanud isiklikust või muuseumi kogudest.

Kohalikku ajalugu käsitlevatest teemadest:

- Viljandi linn XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul. (L.Vellema)
- Jälgi vanima inimühiskonna elust Viljandi ümbruses.(H.Moora)
- Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamine ja teostamine Viljandimaal.(H.Moora)
- Juutide asumisest Viljandisse. (J.Blumberg)
- Viljandi Kivistiku linnaosa, nn.Kelmiküla tekkimisest. (E.Männik)
- Vanast Viljandist. (E.Männik)
- Viljandi linavabrik 50-aastane. (K.Naanuri jun.)
- Ühe Viljandi vanema hoone ajaloost. (H.Moora)
- Viljandi linnaosa - Kördiküla XX sajandi algul. (J.Rist)
- 60 aastat tarbijate kooperatsiooni Viljandi rajoonis. (H.Toomet)

Talurahva ja mõisatööliste elu käsitlevatest teemadest:

- Suure-Kõpu valla talurahva elu möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul. (T.Kihuoja)
- Holstre valla väikekohapidajate sõltuvus suurtalunikest. (A.Lättemäe)
- Eesti talupoegade palvekirjade aktsioonid XIX sajandil. (K.Naanuri jun.)
- Viljandi mõisatööliste elu. (L.Vellema)

Kultuuriloolistest teemadest:

- C.R.Jakobson Viljandis ja tema "Sakala". (K.Naanuri sen.)
- C.R.Jakobson ja Vändra. (O.Niinemäe)
- C.R.Jakobsoni nimelise Viljandi I Keskkooli ajaloost. (K.Naanuri jun.)
- Fr.Kuhlbarsi nimeline kool, esimene eesti õppekeelega kool Viljandis. (A.Kelder)

- Pulleritsu kool ja Jaan Adamson. (R.Joost)
- Viljandi esimeste seltside ajaloost (lauluselts "Koit", Põllumeeste Selts, karskusselts "Vabadus").(K.Naanuri sen.)
- Maalikunstnik J.Köleri elu ja tegevus. (A.Kurve)
- Viljandimaa rahvariided. (L.Karu)
- Kuidas vanu taluehitusi kirjeldada, plaanistada ja pildistada. (J.Muks)
- Viljandi II Keskkooli ja selle eelkäijate ajaloost. (K.Rebane)
- Kõpu koolide ajaloost. (T.Kihuoja)

Loodusteaduslikest teemadest ja looduskaitsest:

- Viljandi ürgoru geoloogiline kujunemine. (A.Kiisla)
- Ornitohoorsetest taimedest. (J.Toom)
- Looduskaitse alase tööga seoses olevaid küsimusi Viljandi rajoonis. (V.Voore)
- Viimaste aastate ilmastik Viljandis. (K.Kerm)
- Paistu oru looduskaitse küsimusi, sealne floora ja fauna. (A.Kiisla) (Toimus väljasõiduga Paistu põrguorgu.)
- Talvituvate veelindude vaatluste tulemustest. (T.Frey, H.Vilbaste, U.Roosimaa)
- Valgetoonekurgede loendusest 1962.aastal Viljandi rajoonis. (U.Roosimaa)
- Vesipapi vaatluste tulemustest. (U.Roosimaa)
- Suluspesitsevate lindude pesitsemisest tehispesades. (E.Edula) Seda tööd autasustati kui parimat tööd ornitoloogiliste materjalide kogumisvõistlustel.

Ettekanded reisimuljetest teistesse liiduvabariikidesse on kodu-uurijaid alati huvitanud ja nende nõudmisel esitatud.

Reisimuljetest Kaukaasiasse, Ukrainasse, Krimmi, Taga-Karpaatidesse esitati terveid õhtuid täitvaid ettekandeid koos hulgalise illustreeriva materjaliga.

Viljandi muuseumi kodu-uurimise ringis
kuulatakse Henn Moora ettekannet.

Tavaliselt esitati üks, vahel ka kaks ettekannet õhtu jooksul, olenevalt käsitletava teema pikkusest ja teemade omavahelisest seosest. Kuid oli ka nii, et üks teema oli ajaloost, teine ettekanne loodusteadusest.

Igale ettekandele järgnevad küsimused ja sõnavõtud, mis täiendavad ettekannet uute mõtete ja faktidega, või nõutakse mõne mõtte täiendavat selgitamist. Mõnikord tõstetakse üles uusi teemasid, mis seoses kuulduga äratavad huvi ning nõuavad lahendamist.

Koos põhiettekandega kuulatakse ka neid, kes teavad jutustada ettekandele täienduseks oma isiklikke mälestusi. Näiteks jutustas oma isiklikke mälestusi Suure Sotsialistliku

Oktoobrirevolutsiooni päevilt Eestis ringi liige Jossel Blumberg. Oma mälestusi seoses õppetööga Holstre Pulleritsu koolis jutustas ringi liige Marie Torm. Ühtlasi teadis ta palju huvitavat jutustada, mida ta oli kuulnud oma isalt ja vanaemalt. Mitmed ringi liikmed jutustasid sellest, milline oli Viljandi linn käesoleva sajandi algul, kuidas toimus Oktoobrirevolutsioon Tarvastus jne.

Vaidlusõhtud tekitasid kodu-uurijate keskel suurt põnevust. Kuna meie ajaloos on veel mitmeid vaidlusaluseid ja lahendamata küsimusi, siis oli neist võimatu vaikides mööda minna. Üheks selliseks on 1217.aastal toimunud Madisepäeva e. Pala lahingu asukoha küsimus. See küsimus huvitab arvukaid turiste-matkajaid ja kõiki üle maa. Ajalehe "Sirp ja Vasar" veergudel süüdistati Viljandi muuseumi töötajaid selles, et nemad ei oska näidata, kus asub Paala lahingu koht ja Lembitu haud. Seejärel otsustas kodu-uurimise ringi juhatus selle küsimuse ringi üldkoosoleku päevakorda võtta ja viia läbi vaidlusõhtu teemal "Kus asub Madisepäeva lahingu koht?"

Esitati kaks ettekannet, neist esimene Henn Moora poolt: "J.Luiga teooria Madisepäeva lahingu koha suhtes" ja teine Tõnis Kihuojalt "Kus toimus Madisepäeva lahing?" Mõlemad ettekandjad kasutasid oma seisukohtade kinnitamiseks Läti Henriku kroonikat ja teisi kirjalikke allikmaterjale, samuti arheoloogiliste kaevamiste materjale Kuudeküla kalmel ja Rattamal Tammemäel.

Mõlemaid ettekandeid täiendati sõnavõttudega, oldi poolt ja vastu mitmetele varasematele seisukohtadele. Tõnis Kihuoja jäi oma arvamuse juurde, et Madisepäeva lahingupaika tuleb otsida Naanu linnuse ja Kuudeküla vahelt, sama arvasid mõned tema seisukoha pooldajad. Siiski jõuti ühisele otsusele, et

Madisepäeva lahingupaika tuleb veel otsida, tugineda ainuüksi rahva fantaasiale ja oletustele pole õige. On tarvis leida fakte, esemeid, mis oletusi tõestaksid.

Lembitu haua asukoha suhtes oldi veendunud, et see Rattama talu maa-alal olla ei saa, kuigi sinna on paigutatud kivi Lembitu nimega. Seda on tõestanud arheoloogilised kaevamised. Tõenäoliselt Lembitu hauda tuleb otsida Lembitu linnuse lähedalt.

Järgmise vaidlusõhtu teema on seotud Viljandi ordulossiga. Iga viljandlane ja igaüks, kes külastab Viljandit, käib tingimata lossivaremetes jalutades vaatamas ka nn. "Villu keldrit", meenutades seejuures kauge mineviku raskeid aegu ja sündmusi. Kuid kas see koht, mida nimetab "Villu keldriks" rahva traditsioon, on see õige vangikeldri asukoht?

Tähistades Jüriöö ülestõusu aastapäeva, otsustas ringi juhatus võtta ringi töökoosoleku päevakorda "Villu võitluste" küsimuse ja viia läbi vaidlusõhtu. Ja kuna kõik ringi tööst osavõtjad olid lugenud läbi Ed. Bornhöhe jutustuse "Villu võitlused", siis seda kergem oli seda teemat käsitleda vaidlusõhtul.

Vaidlusõhtu viidi läbi teemal:"Kas Villu võitluste ajalooline taust on tõepärane?" Esitati kaks ettekannet, neist esimene "Jüriöö ülestõus 1343-1345" Rein Joosti poolt ja teine "Villu võitluste ajaloolisest taustast" Henn Moora poolt. Vaidluse all olid küsimused, kas sellist Villu võitlust toimus, millist kirjeldab kroonik ja räägib Ed.Bornhöhe jutustus, kas see on ajalooline sündmus ja kus asub vangikelder, kuhu Villu heideti?

Kindlalt jõuti veendumusele, et Villu vangikeldriks ei

võinud olla see ruum, milleks seda peab rahva traditsioon, sest see on läbikäidav ja on olnud kasutusel laoruumina. Seda kinnitavad 1939.aastal teostatud arheoloogilised kaevamised. Vangikeldrit tuleb otsida lossi peatorni alt, kus tavaliselt olid sellised ruumid, pealegi heideti vangikeldrisse keldri laes olevast avausest, sest ust vangikeldritel tavaliselt ei olnud.

Raskem oli tuua veenvaid argumente, et kummutada krooniku märkust Toomapäeva sündmuste kohta Viljandis: katset vallutada loss kümnisevilja kottidesse peidetud meestega, millise ettevõtte reetis üks naine, kelle poeg oli ka ülestõusust osavõtja.

Vaidluste kaudu jõuti enam-vähem ühisele arvamusele, et see krooniku ülestähendus on väheusutav, et paljud asjaolud räägivad selle sündmuse vastu. Asja selgitamiseks peeti vajalikuks tulevikus lahti kaevata lossi peatorni ase. Mõned jäid ka arvamuse juurde, kuigi üksikud, kas on mõtet kõigutada rahva traditsioone Villu keldri asukoha suhtes.

Ühel vaidlusõhtul oli teemaks "Tartu-Viljandi-Pärnu veeteest". Ettekande esitas Henn Moora. Selle küsimuse päevakorda võtmise põhjustas August Kiisla ettekanne "Viljandi ürgoru geoloogiline kujunemine". A.Kiisla ettekande lõpul tekkis elav vaidlus veetee üle, mistõttu otsustatigi veetee küsimusele pühendada eri õhtu.

Korduvalt on räägitud suurest veeteest Peipsist Pärnusse. Näiteks Kupfferi "Baltische Landeskunde's" märgitakse, et nimetatud veetee eksisteeris veel aastail 1760-1770. Aastal 1822 valmistati Pärnu-Peipsi kanali projekt, mille koha-

selt alustati ka kaevamisi, kuid need jäid pooleli. Kaevamistöödest on säilinud Kuudeküla all nn.vene kraav. Oma ettekande lõpus A.Kiisla märkis, et eeltoodud andmetest võib oletada, et kunagi oli tõesti laevatee Viljandi oru kaudu Pärnu lahe ja Võrtsjärve vahel. Peamine vaidlus toimuski selle üle, kas Pärnust läbi Viljandi Tartusse on kulgenud laevatatav veetee ja millal see lõppes.

Vaidlusõhtul ettekandja Henn Moora esitas kirjanduses avaldatud seisukohti veetee eksisteerimise kohta ja samuti allikmaterjale, mis kaasaegsetena jutustavad veetee tegelikust kasutamisest minevikus.

Ettekande ja sõnavõttude varal selgus, et mitte ühelgi juhul pole ajalooallikates tõestatud veetee katkestamatu kasutamine. Veeteed kasutati ikka ainult erandjuhtumeil, sõjakäikude ajal raskemate lastide kohaletoimetamiseks. Mingit regulaarset veetee kasutamist ei ole olnud. Jõuti ühisele arvamusele, et Pärnu-Viljandi-Tartu veetee kasutamine pikema aja jooksul alalise kaubateena ei ole tõenäoline, et jutud sellest on ilmselt liialdatud. Mõned arvasid, et see veetee võiks olla kasutatav.

Kohtumised seoses mitmesuguste suurte tähtpäevade ja sündmustega on üldiselt levinud üritusteks. Viljandi muuseumi kodu-uurimise ring on organiseerinud kaks kohtumist.

Esimese organiseeris ajaloo sektsioon teemal "Nõukogude võimu taaskehtestamine Viljandis 1940.aastal". Õhtust võtsid osa praegune pensionär Jaan Laan, kes 1940.aastal pärast nõukogude võimu taaskehtestamist sai Viljandimaa miilitsaosakonna ülemaks, ning Hans Laos, praegu trükikoja "Bolševik" di-

rektor, kes 1940.aastal oli Viljandimaa parteikomitee juhtiv töötaja. Nad jutustasid oma mälestuste põhjal 1940.aasta juuni-juuli sündmustest Viljandis.

Teise kohtumise organiseeris loodusteaduste sektsioon. Sellele eelnes tõsine ettevalmistustöö. Kohtuti ajakirja "Eesti Loodus" toimetuse liikmetega. Kohtumisõhtuks koguti täpsed andmed "Eesti Looduse" tellimiste kohta Viljandi rajoonis, koguti vastuseid väljaantud ankeedile, valmistati näitus ajakirjast "Eesti Loodus", loodusteaduslikust kirjandusest ja fotodest Viljandi rajooni looduskaitse objektidest ja looduslikest vaatamisväärsustest. Kohtumisest võttis osa üle 60 "Eesti Looduse" tellija ja lugeja. Ajakirja toimetuse töötajad rääkisid toimetuse tööst ja plaanidest ning kodu-uurijad avaldasid oma arvamusi ajakirja kohta, avaldati häid mõtteid ja ettepanekuid, tehti teatavaks ajakirja tellijate arv ja koosseis Viljandi rajoonis ning tehti kokkuvõte ankeedi vastustest. Lõpuks otsustati propageerida ajakirja tellimist. Kohtumise kohta avaldati ajalehes kirjutis.

Näitusi on muuseumi kodu-uurimise ring korraldanud kaks. Esimese korraldas 1961.a. kevadel - kevadlillede näitus. Näitusele koguti lilli Viljandi aedadest, samuti metsalilli ja põllulilli. Ka kiviktaimla korraldati. Esindatud olid kõik Viljandis leiduvad lilled ja Viljandi ümbruses leiduvad metsa- ja põllulilled. Näitus leidis elanikkonna poolt suurt poolehoidu ja heakskiitu. Et näitus püsiks kauem värske, siis elanikud tõid hommikuti värskeid lilli, millega asendati närbunuid. Kunstnik Juhan Muks aga maalis mitmetest lilledest mitu maali, millest Viljandi muuseum sai endale maali "Gloria DeJ".

Teine näitus oli eespool nimetatud "Eesti Loodusest", mis korraldati 1963.a.

Kogumistöö alal on muuseumi kodu-uurimise ring teinud palju ära, eriti oma tegevuse algaastail. Siis koguti väga väärtuslikke materjale 1905.a. revolutsiooni ja Oktoobrirevolutsiooni perioodide kohta. Enamiku nendest materjalidest muuseumi töötajad kasutasid ära muuseumi nende perioodide ekspositsiooni korraldamiseks ja täiendamiseks. Kogutud materjalide hulgas on fotosid Viljandimaalt pärinevatest ja seal tegutsenud revolutsionääridest: Hans Pöögelmannist, Ella Pöögelmannist, Jaan Vanakamarast, Jakob Meeritsast, Samuel Epsteinist ja paljudest teistest. Samuti on fotosid revolutsiooniliste sündmustega seotud hoonetest, mitmeid dokumente revolutsiooniajast Viljandis ning dokumente ja fotosid kodusõja perioodist.

Muuseumile kogus ring väärtuslikke materjale XIX sajandist pärinevate kultuuri- ja ühiskonnategelaste kohta, pildistati nende elu ja tegevusega seotud paiku, koguti kirjandust, mis on ilmunud nende sulest või nende kohta.

Kogutud esemete hulgas on palju muidki muuseumile vajalikke esemeid, nagu näiteks teoorjuse aegseid materjale, näiteid Meleski klaasivabriku varasemast toodangust, vanemat kirjandust, ajalehti, etnograafiat.

Mitmed kodu-uurimise ringi liikmed pöörasid suurt tähelepanu fototööle, jäädvustades tulevastele põlvedele mitmesuguseid sündmusi kaasajast, inimesi, ajaloolisi ja looduslikke objekte. Meie tänapäeva elu arengutempo on nii kiire, et kergesti võib mõni oluline sündmus või moment jääda rajooni

ülesehitustöös jäädvustamata. Kiiresti muutub linna välisilme, kerkivad uued elamukvartalid, kaunistatakse linna haljasalasid ja rajatakse uusi parke, nii et tänane Viljandi pole enam see, mis ta oli eile. Sama toimub kolhoosikülas, kus kerkivad uued tootmis- ja kultuurihooned, elamud, kaovad vanad üksiktalud, üha laienevad viljapõllud, kuivendatakse ja haritakse üles uusi maid, ikka rohkem tehnikat liigub põldudel, mehhaniseeritakse tootmishooneid ja elektrifitseeritakse küla. Kõike seda peavad kodu-uurijad püüdma jäädvustada ja säilitama faktidena sotsialistliku ühiskonna kiirest arenemisest.

Muuseumi kodu-uurijatest on sellel alal suure töö ära teinud August Kiisla ja Leo Vellema, aga samuti on nad pildistanud muuseumile enamuse rajooni looduskaitse all olevaid objekte, muinsuskaitse ja kultuuriloolisi objekte.

Matku Viljandi ümbruse lähemasse loodusesse organiseerib loodusteaduste sektsioon. Selle eesmärk on tähelepanekute tegemine loodusēs igal aastaajal, mis laiendab kodu-uurijate silmaringi ja teenib teaduse huve. Nendest matkadest võtavad osa mõlema sektsiooni liikmed ja ka võõraid.

Kevadel jälgitakse looduse tärkamist, lindude saabumist, õpitakse eraldama linde nende laulu, lennu ja sulestiku järgi. Jälgitakse pungade puhkemist ja taimede õitsemise algust.

Suvel kogutakse taimi ja valmistatakse herbaarlehti, rõngastatakse linde, tegeldakse looduskaitsealaste küsimustega.

Sügisel jälgitakse lindude lahkumist, looduse valmistumist talveks.

Talvel õpitakse tundma loomi nende jälgede järgi, nende eluviise talvel.

Loodusvaatlustel on olulise tähtsusega individuaalsed vaatlused, mis on järjekindlad päevast päeva. Vaatluste tulemused kantakse muuseumis vastavatele kaartidele, samuti rõngastamise andmed, ning saadetakse hiljem ZB Instituudile Tartus. Neil vaatlustel on suur teaduslik väärtus.

Ekskursioonid suvel on muutunud ringi kindlaks töövormiks. Ekskursioone on korraldatud mitmesuguse ajalise kestusega ja pikkusega. Need on ulatunud kolmest tunnist kolme päevani.

Iga ekskursioon on aegsasti ja põhjalikult ette valmistatud, sest iga ekskursioon peab kodu-uurijatele midagi andma, peab laiendama nende silmaringi. Et saavutada seatud eesmärki, selleks igal peatuskohal keegi osavõtjaist või keegi sealse muuseumi töötajaist andis ülevaate vastava objekti kohta. Kõik need seletused olid varem hoolikalt ette valmistatud.

Samuti olid kindlaks määratud söögiajad ja -kohad ning kindlustatud ööbimiskohad.

Kõik ekskursioonid on jäädvustatud fotodel.

Muuseumi kodu-uurimise ring on teostanud järgmised ekskursioonid:[1]

- 13.-14. juulil 1957 - Viljandi-Tartu-Taevaskoda-Saesaare-Leevaku-Räpina-Värska-Petseri-Irboska-Suur Munamägi-Rõuge-Võru-Otepää-Viljandi.
- 28. juulil 1957 - Lembitu linnus Lõhaveres, kus toimusid

---

[1] Andmed on võetud muuseumi kvartaliaruannetest.

arheoloogilised kaevamised - Suure-Jõe - Lydia Koidula sünnikoht - C.R.Jakobsoni talumuuseum Kurgjal, kus tähistati C.R.Jakobsoni 75.surma-aastapäeva - Lilly Suburgi haud Vändras - Kadaka koolimaja - Johann Köleri haud Suure-Jaanis - Viljandi.

- 21.-22.juunil 1958 - Viljandi - Paide - Mahtra - Varbola - Haapsalu - Ridala - Lihula - Pärnu - Tori - Viljandi. Võeti osa "Mahtra sõja" 100.aasta juubeli pidustustest Mahtras.
- 19.juulil 1958 - Lembitu linnusel toimuvatele arheoloogilistele kaevamistele.
- 26.-28.juulil 1958 - Viljandi - Paide - Tammsaare memoriaalmuuseum Vargamäel - Rakvere - Kohtla-Järve - Toila - Narva - Kuremäe - Mustvee - Põltsamaa - Viljandi.

Viljandi muuseumi kodu-uurimise ringi ekskursioon 1961.a. augustis Lembitu linnusel tutvumas arheoloogiliste kaevamistöödega.

- 18.-20.juulil 1959 - Viljandi - Karksi - Burtnieki - Valmiera - Sigulda - Cesis - Aluksne - Võru - Rõuge - Mõniste - Hargla - Valga - Helme - Kärstna - Viljandi.
- 17.-18.septembril 1959 - Viljandi - Oiu - Jõesuu - Rannu - Tulimäe - Rõngu - Elva - Peedu - Vapramäe - Nõo - Tartu - Aruküla - Puurmanni - Annikvere - Võhmaküla - Põltsamaa - Võisiku - Viljandi.
- 9.-10.juulil 1960 - Saaremaale.
- 29.juulil 1960 - Lembitu linnusele arheoloogilistele kaevamistele.
- 15.juulil 1961 - Viljandi - Järveotsa - Paistu - Kärstna - Ämmuste - Tarvastu - Vaigu - Lohu (Laiakivi) - Kitsi - Mustla sovhoos - Kovali (Ainsoni ja Henno) - Holstre - Viljandi.
- 23.juulil 1961 - Viljandi - Suure-Jaani - Kurgja - Viljandi.
- 7.augustil 1961 - Lembitu linnusele arheoloogilistele kaevamistele.
- 27.juuli 1962 - Viljandi - Madi kalme (arheoloogilised kaevamised) - Risti kirik - Lembitu linnus (arheoloogilised kaevamised) - Viljandi.
- 12.augustil 1962 - Viljandi - Verilaske - "Koidu" kolhoos - Mustla sovhoos - Vooru linnus - Tõrva - Jõgeveste - Helme - Kärstna - Paistu - Viljandi.
- 14.juulil 1963 - Holstresse kultuuriloolistesse paikadesse.
- 24.juulil 1963 - Siimusaarele arheoloogilistele kaevamistele.
- 25.augustil 1963 - Viljandi - Põltsamaa - Laiuse - Mustvee - Kodavere - Kallaste - Alatskivi - Palamuse - Jõgeva - Põltsamaa - Viljandi.

- 15.septembril 1963 - Viljandi - Vargamäe - Mahtra - Viljandi.
- 15.septembril 1963 - Viljandi - Nigula looduskaitse ala - Viljandi.

Ekskursioonide väärtus seisab selles, et kodu-uurijad laiendavad oma silmaringi kompleksselt, s.t. nad tutvuvad mitte ainult muuseumide ja mineviku mälestistega, vaid igal sammul puutuvad kokku areneva kaasaja ja loodusega. Tutvudes naabrite tööga, hinnates ja austades oma naabrite pingutusi ja hoolt uue, parema tuleviku rajamisel - kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel, süveneb ja tugevneb kodu-uurijates nõukogude patriotism, mis innustab ja tiivustab edaspidisele kasulikule tööle ja tegevusele ega lase tekkida kolkapatriotismil.

Viljandi muuseumi kodu-uurimise ringi tegevus on jäädvustatud tema rajamise päevast alates.

Protokolliraamatusse on kantud ringi ja juhatuse koosolekute protokollid ja vastuvõetud tööplaanid. Protokollides kajastuvad ka ringi välised üritused, nagu ekskursioonid ja matkad loodusesse. Esimesel tegevusaastal kanti protokollidesse ka ettekannete lühike sisukokkuvõte. Nüüd ettekanded kogutakse eraldi mappi, protokollis märgitakse ära vaid teema ja referent. Kodu-uurimise ringi sektsioonide koosolekuid hakati protokollima alates 1962.aasta oktoobrist.

Ajalehe väljalõiked ringi tegevusest ja kodu-uurijate artiklitest säilitatakse samuti.

Fotoalbumi on kogutud fotod ringi tegevusest, koosolekutest ja ekskursioonidest.

4. Mustla kodu-uurimise ring

14.oktoobril 1956.aastal organiseeris Mustla raamatukogu töötaja Andres Lättemäe kodu-uurimise ringi Mustla kultuurimaja juurde. Ringi juhatajaks valiti Andres Lättemäe. Algul võttis ringi tööst osa 27 inimest, nüüd on neid 18, ülejäänud on Mustlast lahkunud.[1]

Ringi töö on kulgenud peamiselt kaht teed: ettekanded ja kogumistöö, kusjuures kogumine ja ettekannete koostamine on seotud uurimusliku tööga.

Mustla ümbrus Tarvastu on rikas ajalooliste ja kultuurilooliste sündmuste poolest. Tarvastus asuvad ordulossi varemed. Tarvastust on pärit paljud eesti rahva ajaloos tähtsat kohta omavad kultuuri- ja ühiskonnategelased, nagu Hans Wühner, Andres Rennit, Tõnis ja Ado Grenzstein, Aino Tamm, esimene eestlasest olümpiamedalimees Martin Klein jt. Tarvastus avati 1860.aastal esimene avalik laenuraamatukogu. Esimene kolhoos Viljandimaal rajati Tarvastus Ülensi külas. Seega on kodu-uurijatele Tarvastus avatud huvitav ja laialdane tööpõld.

Et Mustla kodu-uurimise ring pöörab suurt tähelepanu kogumisele, on igati õigustatud. Tormiliste ajaloosündmuste mõjul on Tarvastu põlise elanikkonna hulgas toimunud muudatusi. P
Paljud on rännanud teistesse maanurkadesse, nende asemele on tulnud uued asukad, kes Tarvastu minevikust vähe teavad, paljud neist pole huvitatudki ümbruskonnas leiduvate kultuuriväärtuste säilitamisest ja kogumisest. Viimaste poolt on hä-

---

[1] Mustla kodu-uurimise ringi juhataja A.Lättemäe andmeil.

vitatud ja rikutud väärtuslikku vanavara.

Kuni 1963.aastani Mustla kodu-uurimise ring töötas kolme sektsiooniga:

1) Ajaloo ja etnograafia sektsioon, mida juhatas lasteaia juhataja Evi Treimann. Algul töötas sel alal Meta Room, kes läks tööle Tallinna Linnamuuseumi direktori kohale, kus ta töötab praegugi edukalt.

2) Loodusteaduste sektsioon, mida juhatas õpetaja Milvi Mäepalu.

3) Eluolustikuline (e.majandusteaduslik) sektsioon, mida juhatas Mustla kooperatiivi kaubatundja Peeter Veevo.

Sektsioonid töötasid omaette, kuid ettekandeid tehti üldkoosolekutel. Ettekandeid koostati suures osas kogutud materjalidel, nii dokumentaalsetel kui ka suulistel.

Ettekannetest huvitavamad on olnud:

"1905.aasta sündmusi Tarvastus", mis oli ringis esimeseks ettekandeks. Selle ettevalmistamisega seoses saadi haruldane foto, mis seni oli tundmatu. Sellel on näha karistussalkade poolt mõrvatute laibad mahalaskmise kohas Tarvastu surnuaia ääres. Foto anti üle Viljandi muuseumile.

"Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kajastusi Tarvastus".

"Kultuuritegelasi Tarvastust". Tutvuti Aino Tamme ja tema isa Tõnis Tamme elu ja tööga. Ado Reinvaldi elu ja loomingu esitamise juures esitati ka loomingut, mida koguti rahvasuust ja mida trükis pole avaldatud, nagu "Pühavaimu poomine ilma nöörita Tarvastus" ja "Matu vargapidu". Esitati kohapeal kogutud andmeid Andres Renniti, Tõnis ja Ado Grenzsteini ning mitmete teiste kohta.

Koosolekul teemal "Et ei ununeks "Mu meelen kuldne kodukotus"" (septembris 1959), kus arutati Andres Renniti elu ja tööga seotud koha, eriti "lohun laia kivi" säilitamist ja tähistamist. Otsustati koos Mustla keskkooliga seda kohta kaitsta ja tähistada.

Mustla kodu-uurimise ring on uurinud koolide, kultuuriasutuste, Mustla linna ja ordulossi ajalugu ning esitanud nende kohta ettekandeid. Selgitati välja mõningaid huvitavaid andmeid esimesest avalikust laenuraamatukogust, mis asutati Tarvastus 1860.aastal ja mis tegutses tuntud kultuuri- ja ühiskonnategelase Hans Wühneri eestvedamisel.

Ettekanded koolide ajaloost annavad ülevaate Ämmuste ja Mõnnaste koolide kohta, samuti Tarvastu poeg- ja tütarlaste kihelkonnakoolide asutamise kohta. Selgub, et Tarvastus oli Viljandimaa kihelkondadest kõige suurem õpilaste arv.

1958.aastal sai Mustla linn 20 aastat vanaks, kuid Mustla kui asula sai 60-aastaseks. Sel puhul esitati ringis ettekanne "Mustla linna minevikuteedelt", milles selgitati, kuidas Tarvastu külakodanlus endale linna rajas.

Ettekandes "Kuidas Ülensi küla talupojad jõudsid kolhoosi asutamiseni" selgitati Viljandi rajooni esimese kolhoosi asutamist. Ja ettekandes "Seal, kus ehitatakse uut elu" jutustatakse Viljandi rajooni esimese kolhoosi "Koit" tegevusest tänapäeval. "Koidu" kolhoos on miljonär, rajooni jõukaim kolhoos.

Kohapealt koguti muistendeid ja laule ning nende põhjal esitati mitu huvitavat ettekannet. Palju muistendeid on Tarvastu mõisa Ristirehe ja Tarvastu ordulossi kohta, näiteks

"Unes juhatatud varandus".

Siberisse asunud Juhan Purki laul "Lahkumine" jutustab kodunt lahkumise põhjustest:

Siin pole minul sammu maad,
kõik teise, kuhu seisma jääd.
Ei õitse ühtki lille mull',
mis, kallim, kinkida võin sull'.

Tema kõrval väärib märkimist Adu Kase ja Aliide Seltini omalooming. Nende laule lauldi 55 aastat tagasi laialdaselt. Neist viimane, Aliide Seltin, oli hea sopran ja ta laulis kaasa Tarvastu laulukooris.

Kogutud on esemelisi ja dokumentaalseid materjale: etnograafilisi esemeid (töö- ja tarberiistu, sõlgi), XIX sajandi ja XX sajandi alguse trükitöid, nagu rendikontrahte, Tarvastu Tarvitajate Ühisuse põhjuskiri, kalendreid, "Robinson Crusoe" eestikeelne väljaanne 1842.aastast ja palju muud, pronks- ja hõbemünte, fotosid Tarvastu kultuuri- ja ühiskonnaelust, kivistisi taimede ja loomade jäänustega.

Koduloonurga avamine ei ole õnnestunud sobiva koha mitteleidmise tõttu.

Protokolliraamatusse on kantud ringi üritused. Kogutud esemed on registreeritud nõuetekohases fondipäevikus. Teised kodu-uurimise ringid seda teinud ei ole.

1962.aastal Mustla kodu-uurimise ringi tegevuses hoog rauges ning kuni käesoleva ajani ei tegutse. Kogutud esemeid Viljandi muuseumile üle antud veel ei ole, kuid see kavatsus on.

5. Holstre kodu-uurimise ring

1958.aastal, detsembris tähistati Holstres Pulleritsu kooli asutamise 125.aastapäeva. Sellega seoses tõsteti üles mõte korraldada Pulleritsu kooli ja tema koolmeistri Jaan Adamsoni tegevust kajastav näitus. Et aega oli jäänud vaid vaevalt poolteist kuud, siis tuli kiiresti tegutseda. Asja võttis oma hooleks Holstre raamatukogu juhataja August Nõmmik. Juba varem oli Viljandi muuseumi poolt tehtud temale ettepanek organiseerida Holstres kodu-uurimise ring. Nüüd saigi elu enda poolt antud selleks vajalik tõuge ning ringi organiseerimine teostuski.

Novembris alustas ring tegevust, võttes endale esialgu ülesandeks Pulleritsu kooli ja Jaan Adamsoni tegevusega seotud materjalide kogumise ja juubelinäituse korraldamise.

Asi edenes jõudsalt, sest Pulleritsu kool ja Jaan Adamson on Holstres väga populaarsed. Väga paljud Holstre valla vanemad elanikud on õppinud Pulleritsu koolis. Seetõttu oli võimalik lühikese ajaga koguda nii palju materjale, et 14.detsembriks 1958 võidi korralikult kujundatud näitus avada. Näitusele oli pandud 3 suurt vitriinitäit esemelisi ja dokumentaalseid materjale ja üks vitriin fotosid Pulleritsu kooli elust.

Näituse ettevalmistamine ongi jäänud Holstre kodu-uurimise ringile kõige aktiivsema tegevuse periioodiks. Kuigi ringi registreerus 17 kodu-uurijat, hiljem jäi järele 12, on töö tulemused siiski tagasihoidlikud. Jätkunud on kogumisalane tegevus, nii et kokku on ringil kogutud üle 100 eseme, millest osa on antud üle Viljandi muuseumile.

Holstre koduloonurk. Holstre kodu-uurimise ringi juhataja August Nõmmik ekspositsiooni korraldamas 1958.a. detsembris.

Ettekandeid on peetud: "Pulleritsu kool ja Jaan Adamson", siis Adam ja Peeter Petersonist, Juhan Kunderist ja Mihkel Veskest. Viimastes midagi uut esile ei toodud.

Holstre ümbrus on rikas mitmete eesti rahva ajaloos tuntud kultuuri- ja ühiskonnategelaste ning ajalukku läinud sündmuste poolest. Holstres on edukalt viljeldud muusikakultuuri, eriti tuntud on pasuna- ja laulukoor, mis said mitmeid auhindu Eesti üldlaulupidudel võistluslaulmisel ja -mängimisel. Holstre ümbruses on rohkesti arheoloogilisi, ajaloolisi ja looduslikke mälestusmärke, mis on võetud riikliku kaitse alla. Koos Holstre kooli kodu-uurijatega ring võttis osa nende mälestusmärkide tähiste väljapanemisest.

Holstre kodu-uurimise ringil on millega tegelda, kuid

ringi töö on olnud võrdlemisi tagasihoidlik. Koduloonurka ei ole pikema aja vältel täiendatud uute leidudega, kuigi nurgale on antud külanõukogu hoones omaette tuba. Ühelgi teisel kodu-uurimise ringil ei ole olnud nii soodsaid tingimusi kui Holstres.

6. Suure-Jaani kodu-uurimise ring

Kõige nooremaks kodu-uurimise ringiks Viljandi rajoonis on Suure-Jaani kodu-uurimise ring, mis asutati 27.septembril 1962.aastal.[1]

Asutamise koosolekust võttis osa 14 kodu-uurijat Suure-Jaanist ja selle lähemast ümbrusest. Praegu kuulub ringi juba 25 kodu-uurijat. Väärib märkimist, et ringi tööst võtab osa Suure-Jaani keskkooli õpetajaid ja õpilasi.

Ring valis juhatuse koosseisu:

juhataja - Ain Erik

sekretär - Evi Roosimölder

varahoidja - Silvia Peek

Ringi tööpiirkonnaks valiti Suure-Jaani linn, Olustvere külanõukogu, Vastemõisa külanõukogu, Suure-Jaani külanõukogu ja Sürgavere.

Ringi asutamiskoosolekul viibis ka Viljandi muuseumi kodu-uurimise ringi juhatuse esimees Kaarli Naanuri, kes tutvustas koosolijaid Viljandi ringi tööga ja andis edasi oma kogemusi.

---

[1] Suure-Jaani kodu-uurimise ringi protokolliraamat, protokoll nr.1, 27.IX 1962.

Suure-Jaani ja tema ümbrus on üle vabariigi tuntud oma tähelepanuväärse ajaloo ja silmapaistvate isiksuste poolest. Juba kaugemast minevikust on tuntud Lembitu ja tema linnus Lõhaveres ning Madisepäeva lahing. Suure-Jaani lähedalt on pärit Jaan Adamson ja Johann Köler. Suure-Jaaniga on seotud Mart Saare ja Joosep Kapi ning tema järglaste Arturi, Eugeni, Villemi elu ja looming.

Suure-Jaani lähedal pidasid Eesti bolševikud 1910.aastal oma konverentsi. Segakoor "Ilmatar" on tegutsenud Suure-Jaanis juba üle 75 aasta.

Suure-Jaani kodu-uurimise ringil on, mida uurida, mille kohta materjale koguda, nii minevikust kui ka tänapäevast. Ja sellest lähtudes võetigi tööplaani suuremaks ülesandeks koduloonurga rajamine. Juba ongi kogutud esemeid, neist enamus käsitleb segakoori "Ilmatar" tegevust. Nende esemete kogumine ei saanud erilist raskust tekitada, sest ringi esimees Ain Erik on segakoori juhatuse esimees, ringi sekretär segakoori laulja. Ringi tööst osavõtjatest on enamus koori lauljad, samuti koori abidirigent Jaan Joandi, Suure-Jaani Linna TK esimees jt.

Tööplaani võeti referaate, mis koostatakse kogutud ja uuritud materjalide põhjal. Iga kodu-uurija sai endale ülesande, mis hoiab ära passiivsuse tekkimise. Passiivsus on aga ringi surm.

Ringis on peetud järgmised referaadid:

- Madisepäeva lahingust Suure-Jaani lähistel. (A.Nurk)
- Mälestuskilde Suure-Jaani ümbruse kultuuritegelastest. (Jaan Joandi)

- Suure-Jaani ajaloost. (A.Nurk)
- Suure-Jaani keskkooli ajaloost. (Idla)
- Mälestusi 1905.aasta revolutsioonist Suure-Jaanis. (A.Pakassaar).

Suure-Jaani kodu-uurimise ring on tegutsenud alles lühikest aega, seepärast ei saagi töötulemused olla eriti suured. Kuid tehtu lubab eeldada, et ringist ja tema liikmeskonnast on võrsumas teine kodu-uurimise keskus rajoonis. Ringi töökoosolekud on asjalikud ja arutlusterohked.

7. Koolide koduloorингid

Kooli koduloorингi tegevus on otseses seoses kooli õppe- ja kasvatustööga ja taotleb samu põhieesmärke, mida peetakse silmas kooli tegevuses üldse. Kodumaa-armastuse - nõukogude patriotismi kasvatamiseks annab koduloorингi töö kõige paremaid ja loomupärasemaid võimalusi, mille leidmine ja ärakasutamine peaks olema õpetajatele endastmõistetavaks ülesandeks.

Paljudes Viljandi rajooni koolides on eriainete õpetajad programmilisi teemasid kodu-uurimisega oskuslikult sidunud, leidnud selleks ise võimalusi ja mitte piirdunud ainult nende kodu-uurimisalaste ülesannetega, mida näeb ette programm. Nii on nendes koolides kodu-uurimisalane klassiväline töö ühe või teise õppeainega seotud. Klassivälise töö sidumine õppetunniga on kahtlemata mitmeti kasulik ja seetõttu väga soovitav. Kuid sellega ei saa haarata kaugeltki kõiki kodu-uurimisalase töö võimalusi koolitingimustes. Seepärast on koolides laialt levinud kodu-uurimine õpilaste teadusalastes isetegevusringides, eriti koduloorингides.

Koduloorингi töö suund võib olla kahesugune: kodulooline ja kodu-uurimuslik. Koduloosuunalises tegevuses toetutakse üldsusele tuntud teatmematerjalile ning kasutatakse tavaliselt mitmeid aktiivseid töövorme - ekskursioone, matku, vaatlusi jne.

Kodu-uurimise mõistet kasutatakse peamiselt uute teaduslike koduloolliste andmete kogumisele suunatud aktiivse iseseisva tegevuse tähenduses. Kodu-uurimine on allutatud teadusliku uurimistöö nõuetele. Tavaliselt toimub kooli koduloorингis kodulooline ja kodu-uurimuslik tegevus paralleelselt või ka seotult, s.t. koduloosuunaline tegevus organiseeritakse kodu-uurimise vormis. See on koolitingimustes täiesti õigustatud. Paljud üldsusele tuntud teadmised kodukohast on ju noortele alles tundmatud - uued, seega nende suhtes avastatavad ja uuritavad. Eriti hinnatav on aga noorte organiseerimine teaduse jaoks uute andmete kogumisele. See on ühiskonnale kasulik tegevus, millel on suur kasvatuslik tähtsus.

Koduloorингide struktuur koolides on mitmesugune. Suuremates koolides on koduloorингis moodustatud sektsioonid, kuhu kuuluvad õpilased vastavalt huvidele. Väiksemates koolides sektsioone ei ole moodustatud. Mõnes koolis, näiteks Kalmetu 8-klassilises koolis, on kodu-uurimine seotud pioneeritööga ning selle tase sõltub pioneerijuhi võimetest.

Ringi tööd juhid peamiselt üks õpetaja - ringi hooldaja.

Lähtudes kodu-uurimise taseme tõstmise huvidest koolides ja koduloorингides, saatsid Eesti NSV haridusminister ja Eesti NSV kultuuriminister ühise kirja kõigile vabariigi koolidele, haridusosakondadele ja muuseumidele 23.veebruaril 1959.aastal,

milles nõuti kõikide kodu-uurimise ringide registreerimist lähima muuseumi juures.

Ainult vähesed Viljandi rajooni koolid täitsid seda korraldust. Raske on mõistatada, mis oli selle põhjuseks, kas ükskõiksus, oma töö ülehindamine ja muuseumi alahindamine, või kartus, et muuseumitöötajad äkki tulevad koduloo ringi tegevust vaatama. Arvatavasti oli tegemist nii ühe kui teise nähtusega.

Paljudes koolides ei ole koduloo ringide tegevusega ja koduloo õpetamisega kaugeltki kõik hästi. Näiteks viis ühe Viljandi keskkooli koduloo õpetaja läbi tunni muuseumis, kus oli ette nähtud tutvuda XIX sajandil kasutusel olnud talupoja tööriistadega. Õpetaja rääkis lastele järgmist: "Siin, lapsed, näete vanu tööriistu, mida kasutati õige ammu. Igal tööriistal on tema nimi juures." Ja oligi kõik! Seejärel lapsed läksid rüsinal neid nimesid lugema. Tagumised väiksemad lapsed aga ligi ei mahtunud ja ei näinud neid nimesid lugeda. Ja õpetaja vaatas vaikselt kõrval ning vastas tasa neile õpilastele, kes esitasid küsimusi. Ometi on selles ekspositsioonilõigus nii palju tööriistu, millest õpetaja oleks võinud jutustada mitu tundi, aga mitte ühe minuti, kui ta oleks enne pisut vaeva näinud. Mõned õpetajad on kavalamad ja katsuvad oma tundi muuseumitöötajate õlgadele veeretada.

Kahtlemata selline ettevalmistamata kodulootund ei ärata õpilastes huvi selle aine vastu ega ka koduloo ringi töö vastu, pigem on see vastupidi.

Mõned koduloo õpetajad käivad muuseumis sagedasti ja annavad väga huvitavaid tunde, ning nende õpilaste silmaring ja teadmised on palju suuremad kui teistel, kes ei pea vajali-

kuks kasutada muuseumi abi.

Koduloorингi tegevuse tulemusena kujuneb koolil koduloo-line kogu. Nii on see peaaegu igas Viljandi rajooni koolis, kus on tegutsenud koduloorингid. Koduloolise kogu sisu oleneb koduloorингi töö sisust, õpetajate ja õpilaste suhtumisest sellesse töösse.

Enamikul juhtudel on koolide koduloo-line kogu ühekülgne ja korrastamata. Tavaliselt on neis XIX sajandist pärinevaid talurahva töö- ja tarberiistu, sageli tugevasti koitanud, va-nu raamatuid, fotosid, dokumente, vaskmünte ja paberrahasid.

Kogutud esemed on paigutatud kas pioneerituppa või mõne suurema ruumi selleks eraldatud nurka, olenevalt kooli ruumi-listest võimalustest. Esemetele on sageli lisatud etiketid.

Rõhuvas enamuses õpetajad vist ei tea, mida esemega te-ha, kui see kooli tuuakse. Ettenähtud inventariraamatut sage-li ei peeta, seetõttu kogutud esemetel puuduvad andmed; ning õpilaste poolt innu ja hoolega kogutud esemed muutuvad väär-tusetuks vanaks koliks. Ei suuda keegi meeles pidada iga eset iseloomustavaid andmeid.

Paremini korraldatud koduloolised kogud on Holstre, Kal-metu, Kõpu, Halliste 8-klassilistes koolides, Mustla ja Suure-Jaani keskkoolides.

Siiski need koolide koduloolised kogud enamikul juhtudel ei suuda olla heaks abiliseks õppevahenditena just oma väär-tusetuse ja ühekülgsuse tõttu.

Sageli koolid otse hävitavad teadusliku uurimise asutu-sele väärtuslikke materjale. Mõnikord jälle ei tihka muuseumi-le üle anda selliseid esemeid. Näiteks kogus Viljandi III

8-klassiline kool koduloonurgale esemeid. Nende hulgas sattus kooli ka 1905.a. revolutsiooniajast pärinev kiri, mida kool ei tahtnud muuseumile anda. 1962.a. suvisel õppetöö vaheajal rüüstati aga koduloonurk ära ja nimetatud kiri läks kaduma.

Palju väärtusi hävitavad koolid vanapaberi ja -metalli (eriti värvilise) kogumise kampaaniatega. Utiili viiakse koos tõelise vanapaberiga ka palju väärtuslikke trükiseid, mida enam kunagi tagasi ei saa. Samuti vanametallina viiakse utiili väärtuslikke käsitöid. Ei ole usutav, et tänapäeva õpetajad on nii võhikud ega tee vahet utiili ja kodu-uurimisele vajaliku kirjanduse vahel. Erksamad õpetajad on siiski päästnud utiilist ära mõnegi kasuliku raamatu, näit. C.R.Jakobsoni nim. Viljandi I Keskkoolis, Holstres, Kalmetul jm. Enamikul juhtudel on siiski tegemist ükskõiksuse ja hoolimatusega. Lapsed aga ei oska hinnata vanade raamatute ja muude trükiste väärtust. Õpetajad aga selles osas neid ei õpeta.

Hinnatavam koolide koduloöringide töös on kooli- ja koduümbruse tundmaõppimine, tähelepanekute tegemine, mõned ekskursioonid, mis on hästi ette valmistatud, koduloöliste mappide koostamine eelneva põhjal, koduloöhtute korraldamine, ühesõnaga - kõik need üritused, mis laiendavad õpilaste silmaringi. Kogumistöö aga ei kannata vähematki kritikat ega vasta püstitatud eesmärkidele, kui on tegemist esemete kogumisega.

8. Puudustest kodu-uurimise alal Viljandi rajoonis

1) Kodu-uurimise ringide arv on väike Viljandi rajoonis. Suurtes keskustes, kus oleks võimalik leida nii ringile juhti

kui ka asjast huvitatud kodu-uurijaid, ei ole veel kodu-uurimine organiseeritud, nagu Mõisakülas, Abjas, Nuias, Võhmas.

2) Mitteküllaldane kontakt kodu-uurimise ringide ja muuseumi vahel, sellest tingituna ka

3) Kodu-uurimise ringide plaanitu, sihitu, juhuslik tegevus (Holstres ja Mustlas viimasel ajal). Selle tõttu kogutakse seda, mis parajasti ette juhtub. Ka muuseumi kodu-uurimise ringi tööplaan oli juhuslik kuni 1962.aastani, mil organiseeriti töö sektsioonidesse. Kuigi Mustla kodu-uurimise ringi töö toimus sektsioonides, puudus ka neil konkreetne, järjekindel ja edasiviiv plaan.

4) Plaani puudumine põhjustab ka seda, et kodu-uurijatele ei anta konkreetseid ülesandeid. Välja arvatud muuseumi ja Suure-Jaani kodu-uurimise ringid, tegutsevad üksikud aktiivsemad kodu-uurijad omal algatusel.

5) Väga vähe võtavad kodu-uurimisest osa kvalifitseeritud spetsialistid linnades ja maal. Nende teadmised ja organisaatorlikud võimed aitaksid kodu-uurimist edasi viia.

6) Üldse ei tunne kodu-uurimise vastu huvi tööstuste ja põllumajanduslike ettevõtete partei- ja komsomoliorganisatsioonid. Seetõttu ei ole üheski rajooni tööstuses, kolhoosis ega sovhoosis kodu-uurimise ringi, ei uurita nende ajalugu ega kirjutata kroonikat.

7) Koolide kodu-uurimise ringid hoiduvad kontakti loomisest Viljandi muuseumiga ning ignoreerivad sellealaseid kõrgema organi korraldusi.

8) Koolide koduloorингides puudub kindel kord kogutud esemete arvelevõtmise ja säilitamise alal, kuigi sellealaseid juhtnööre on antud õpetajate päevadel.

9) Tegevust ei ole alustanud Viljandi Rajooni Kodu-uurimise Toimkond.

10) Puudub koht, kus avaldada pikemaid uurimistöö tulemusi. Ajalehe veerud on selleks liialt kitsad.

Kõik need puudused kokku põhjustavad asjaolu, et koduuurimise ringid ei ole suutnud anda sisukamaid uurimusi kohalikust ajaloost või kultuuriloost, välja arvatud Viljandi muuseumi kodu-uurimise ringi üksikud tööd.

Paremad tulemused on loodusevaatlejatel muuseumi koduuurimise ringis.

LÕPPSÕNA

Kodu-uurimine Viljandi rajoonis ajavahemikus XIX sajandi keskelt kuni tänapäevani on läbi käinud kaks arenguperioodi ja jõudnud kolmandasse - nõukogude perioodi. Selle aja jooksul on ta sammunud edasi nii kvantitatiivses kui ka kvalitatiivses mõttes. Kodu-uurimine kasvas välja kitsaste seisuslike vaheseinte vahelt, kus ta teenis balti-saksa aadelkonna ja kodanluse huve, eesti kodanliku intelligentsi kodu-uurimiseks, teenides kodanlike klasside huve, kuid millest võtsid osa juba laiemad rahvahulgad, arenedes edasi ja jõudes nõukogude perioodi, kus ta teenib töötava rahva ja nõukogude korra huve.

Esiteks, kodu-uurimine Viljandi rajoonis on arenenud laiuti, s.t. ta on haaranud laiu rahvahulki linnas ja maal. On loodud kodu-uurimise ringe täiskasvanuile ja koduloorínge õpilastele koolides. Kodu-uurimine on muutunud laialt levinud teaduslikuks isetegevuseks. Kodu-uurijad on kogunud suure hulga väärtuslikku koduloolist materjali.

Teiseks, kodu.uurimine Viljandi rajoonis on arenenud sügavuti, s.t. kogutud materjal töötatakse läbi marksistlikust ajaloo käsitlusest lähtudes, pidades silmas kodu-uurimise seost tänapäeva kommunistliku ühiskonna ehitamise ülesannetega.

Suure töö kodu-uurimise arendamisel nii laiuti kui sügavuti on ära teinud Viljandi Rajoonidevaheline Koduloomuuseum. Peale kodu-uurijatest aktiivi koondamise enda ümber on Viljandi muuseum läbi töötanud mitu kohaliku ajaloo seni vähe-

uuritud või uurimata perioodi, on selgitanud kohaliku elu iseärasusi.

Kodu-uurimise üks spetsiifilisi eripärasusi selles seisabki, et ta püüab selgitada kohaliku elu, looduse, majanduse ja kultuuri iseärasusi. Ilma selleta polegi olemas kodu-uurimist. Kohalikus looduses on kõikjal mitmesuguseid iseärasusi, mis on omaette väärtusega, mida tuleb hoida ja kaitsta, samuti ka säästlikult ja ratsionaalselt kasutada. Meie ühiskondliku elu käigus on palju kohalikke iseärasusi, lõpmata palju variatsioone ja arenguastmeid. Neid mõistmata ja lähemalt tundmata saadakse sageli hoopis väära kujutelma ümbritsevast elust. Ja selle tagajärjeks on siis sageli, et praktilises töös tehakse eksisamme, jäetakse kasutamata palju olemasolevaid võimalusi, mille otstarbekas rakendamine aitaks ja soodustaks meie tegevust uue elu ehitamise praktikas.

Viljandi rajooni kodu-uurijatel on veel palju teha selleks, et üle saada esinevatest kitsaskohtadest, et töö kodu-uurimise ringides muutuks sihipäraseks ja plaanikindlaks, et kodu-uurimine laieneks ja selle kvaliteet tunduvalt paraneks, selliseks nagu nõuab seda kaasaeg.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

I Trükitud allikad ja kirjandus

Amelung, F., Geschichte der Stadt und Landschaft Fellin von 1210 bis 1625, Fellin, 1898.

Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1902-1904, Fellin, 1905.

Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1909-1911, Fellin, 1912.

Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1912-1917, Fellin, 1918.

Jung, J., Lehowa kantsimäe leidmisest ja kaevamisest. "Meelejahutaja", 1881, nr. 11-12.

Jung, J., Vana eestlaste kindlus Sinihallikul Viljandi juures. "Sakala", 11.XII 1882, nr. 37 ja 18.XII 1882, nr. 38.

Kodu-uurimise Teateid, nr. 1, Tallinn, 1959.

Kruus, H., Kodu-uurimise osa kommunistlikus ehitustöös. Kodu-uurimise Teateid, nr. 4, Tallinn, 1962.

Körber, J., Kurzer Rückblick auf die Thätigkeit des Felliner litterar. Vereins. Jahresbericht der Felliner litterarischen Gesellschaft für die Jahre 1905 und 1906, Fellin, 1907.

Löwis of Menar, K., Freilegung der Überbleibsel der St. Katharinenkapelle in Fellin, Fellin, 1909.

Materjale koduloorингide organiseerimiseks ja tööks. Kultuurharidustöö Metoodiline Keskkabinet, Tallinn, 1954.

"Olevik" 1896.

"Olevik" 1897.

Reiman, V., Jaan Adamson. Eesti Kultura II, Tartu, 1913.

"Sakala" 1919.

Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1874, Dorpat, 1875.

II Arhiivimaterjalid

Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA): f. 3754 - Viljandi Kodu-uurimise Selts.

Suure-Jaani Kodu-uurimise ringi protokolliraamat.

Viljandi Muuseumi Arhiiv (VM Ar): aastaaruanded 194o-1963, kvartaliaruanded 194o-1963, kirjavahetus 194o-1963.

Viljandi Muuseumi Kodu-uurimise ringi protokollide raamat.

Viljandi Muuseumi vastuvõtu aktid.

Sisukord

Sissejuhatus 3

I Kodu-uurimise algus Viljandimaal ja selle arenemine kuni 1940.aastani 7

1. Kaevamiste Komitee 10

2. Viljandi Kirjanduslik Selts 14

3. Üksikult tegutsenud kodu-uurijad 19

a) Jaan Adamson (1824-1879) 20

b) Mihkel Veske (1843-1890) 22

c) Jaan Jung (1835-1900) 27

4. Viljandi Kodu-uurimise Selts 33

II Kodu-uurimine Viljandi rajoonis nõukogude perioodil 1940-1963 52

1. Viljandi muuseum kui kodu-uurimistööd organiseeriv ja juhtis keskus Viljandi rajoonis 55

2. Kõpu kodu-uurimise ring 70

3. Viljandi muuseumi kodu-uurimise ring . . . 75

4. Mustla kodu-uurimise ring 98

5. Holstre kodu-uurimise ring 102

6. Suure-Jaani kodu-uurimise ring 104

7. Koolide koduloorингid 106

8. Puudustest kodu-uurimise alal Viljandi rajoonis 110

Lõppsõna 113

Kasutatud allikad ja kirjandus 115